

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds Universitet

Edith Karlsson Heppich

Spelets regler

– om betydelsen av ekonomiskt och kulturellt kapital inom den svenska civilprocessen

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Martin Sunnqvist

Termin för examen: vårterminen 2018, period 1

”Competition for control of access to the legal resources inherited from the past contributes to establishing a social division between lay people and professionals by fostering a continual process of rationalization. Such a process is ideal for constantly increasing the separation between judgments based upon the law and naive intuitions of fairness. The result of this separation is that the system of juridical norms seems (both to those who impose them and even to those upon whom they are imposed) totally independent of the power relations which such a system sustains and legitimizes.”¹

---

¹ Se Bourdieu (1986) s. 817.

Innehållsförteckning

SAMMANFATTNING	1
SUMMARY	3
1 INLEDNING	5
1.1 Inledande kommentar	5
1.2 Syfte	7
1.3 Avgränsning	7
1.4 Disposition	8
1.5 Metod	8
1.6 Material	9
2 BAKGRUND	11
3 TEORETISK UTGÅNGSPUNKT	13
3.1 Inledande kommentar	13
3.2 Bourdieus koncept	13
3.2.1 <i>Habitus</i>	13
3.2.2 <i>Fält</i>	16
3.2.3 <i>Kapital</i>	18
3.2.4 <i>Doxa</i>	19
4 HUR PÅVERKAR DISPOSITIONSPRINCIPEN MÖJLIGHETERNA ATT NYTTJA RÄTTSSYSTEMET?	21
4.1 Hur tillämpas dispositionsprincipen?	21
4.2 Hur påverkar gällande rätt möjligheterna att nyttja rättssystemet?	25
4.2.1 <i>Gällande rätt i ljuset av Bourdieus teorier</i>	25
4.2.2 <i>Vilka bestämmelser ökar möjligheterna för enskilda att nyttja rättssystemet?</i>	30
4.2.2.1 Möjligheten att få tillgång till ett juridiskt ombud eller till juridisk rådgivning	30
4.2.2.1.1 <i>Möjligheten att själv anlita och betala för ett juridiskt ombud</i>	30
4.2.2.1.2 <i>Möjligheten att få ersättning för rättegångskostnader</i>	30
4.2.2.1.3 <i>Möjligheten att få rättshjälp i enlighet med rättshjälpslagen</i>	32
4.2.2.1.4 <i>Möjlighet att få ersättning för rättegångskostnader från en försäkring</i>	33
4.2.2.2 Möjligheten att genom materiell processledning få hjälp från domstolen	34
4.3 Avslutande kommentar	36

5	FYLLER DISPOSITIONSPRINCIPEN DEN FUNKTION SOM DEN AVSES FYLLA?	37
5.1	Inledande kommentar	37
5.2	Parts materiella föfoganderätt	39
5.3	Parts rättsäkerhet	40
5.4	Processekonomiska hänsyn	42
5.5	Domstols opartiskhet	44
5.6	Avslutning	45
6	AVSLUTANDE KOMMENTAR	47
	KÄLLFÖRTECKNING	51
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	55

Sammanfattning

Dispositionsprincipen är en av de grundläggande principerna inom den svenska civilprocessen. Principen stadgas i 17 kap. 3 § i den svenska rättegångsbalken där det framgår att domstolen inte får meddela dom över "annat eller mera än vad part i behörig ordning yrkat"² samt att domstolen i dispositiva mål inte får ta hänsyn till omständigheter som inte åberopats av en part till grund för hans eller hennes talan.³

Syftet med denna uppsats är att granska hur dispositionsprincipen påverkar möjligheterna att nyttja rättssystemet och att granska om dispositionsprincipen fyller den funktion som den avses fylla inom det svenska rättssystemet eller inte.

Uppsatsen är indelad i sex kapitel. Det första kapitlet är en introduktion till uppsatsen och behandlar syftet med framställningen, den metod och det material som används och de avgränsningar som gjorts. Därefter följer en kort bakgrund där dispositionsprincipen presenteras och en relativt utförlig redogörelse för det teoretiska ramverk som resonemangen i uppsatsen utgår från. Det teoretiska ramverket består av en av vår tids största sociologer Pierre Pierre Bourdieus teorier och koncept. De koncept som används i uppsatsen är *habitus*, *fält*, *kapital* och *doxa*. I det nästföljande kapitlet redogörs för hur dispositionsprincipen tillämpas inom det svenska rättssystemet och hur dispositionsprincipen påverkar människors möjligheter att nyttja rättssystemet. Det konstateras att dispositionsprincipen innebär att personer som saknar kulturellt och ekonomiskt kapital har små möjligheter att nyttja rättssystemet. I kapitel fem granskas om dispositionsprincipen fyller den funktion som den avses fylla inom det svenska rättssystemet eller inte. Det slås fast att dispositionsprincipen inte fullt ut kan anses fylla den funktion som den avses fylla.

---

² Se Rättegångsbalk (SFS 1942:740), 17 kap. 3 §.

³ Ibid.

I uppsatsens avslutande kapitel reflekteras kring varför gällande rätt ser ut som den gör och vilka förändringar inom rättssystemet som skulle kunna medföra att personer som saknar kulturellt och ekonomiskt kapital ges bättre möjligheter att tillvarata sina rättigheter inom ramen för rättssystemet. Även förslag på vidare studier ges.

Summary

The principle of party disposition is a fundamental principle in Swedish civil procedure. The principle is stated in the 3rd paragraph of the 17th chapter in the Swedish Code of Judicial Procedure⁴ where it is stated that “judgment may not be given for something else or more than that properly demanded by a party”⁵ and that judgment, “[i]n cases amenable to out-of-court settlement [...] may not be based on circumstances other than those pleaded by a party as the foundation of his action.”⁶

The purpose of this thesis is to analyse in what way the principle of party disposition affects access to justice, and to analyse whether the principle of party disposition fulfills the function it is argued to fulfill within the justice system.

The thesis is divided into six chapters. The first chapter consists of an introduction to the essay in which the purpose, the method, the material and the delimitations are provided for. The second chapter consists of a brief background in which the principle of party disposition is presented. Thereafter follows a relatively extensive account for the theoretical framework used in the essay. The theoretical framework consists of the sociological theories and concepts developed by Pierre Bourdieu, one of our time’s greatest sociologists. The concepts used in the essay are *habitus*, *field*, *capital* and *doxa*. In the fourth chapter the way in which the principle of party disposition is applied within the Swedish justice system and the way in which the principle affects individuals access to justice is provided for. It is established that the principle of party disposition weakens certain individuals’ access to justice as sufficient cultural or economical capital is necessary in order for an individual to be able to successfully take legal action on his or her own.

---

⁴ Ibid.

⁵ Se <<http://www.regeringen.se/49bb67/contentassets/5503f73d320b4de5bb521dd7ee07500a/the-swedish-code-of-judicial-procedure>>.

⁶ Ibid., 17 kap. 3 §.

In the fifth chapter it is analysed whether the principle of party disposition fulfills the function it is argued to fulfill within the justice system. It is established that the principle can only partly be said to fulfill the function it is argued to fulfill.

In the final chapter of the thesis I reflect on why the current legislation is structured as it is and I discuss which reforms could be made in order to give people with insufficient cultural and economic capital better opportunities to access justice. Suggestions for future studies are also provided.

1 Inledning

1.1 Inledande kommentar

Citatet som inleder denna uppsats är hämtat från en artikel författad av Pierre Bourdieu, en av vår tids största sociologer. I artikeln, som publicerades i *Hastings Law Journal*, behandlar Bourdieu vad han kallar det *juridiska fältet*. Bourdieu dissekerar i artikeln den juridiska sfären och reflekterar kring makt och maktrelationer.⁷

Makt är ett begrepp som Bourdieu reflekterade kring i sina texter.⁸ Genom rättssystemet och domstolsväsendet ges svagare personer möjlighet att tillvarata sina rättigheter gentemot starkare enheter och rättssystemet förhindrar på så sätt personer med mer makt från att utnyttja de som inte är lika mäktiga. Men har alla personer verkligen samma möjligheter att tillvarata sina rättigheter inom ramen för rättssystemet eller är domstolarna tvärtom institutioner som endast vissa personer har möjlighet att nyttja?

Den 20 maj 2003 fick en spansk kvinna vid namn Eva Martín Martín hembesök av ett spanskt bokförlag som för motsvarande närmare 20 000 svenska kronor sålde henne ett bokverk, fem DVD:er och en DVD-spelare. Eva betalade aldrig, varken för bokverket, de fem DVD:erna eller för den DVD-spelare hon köpt varför frågan om hennes betalningsskyldighet kom att prövas av domstol i Spanien. Eva hade, i enlighet med EU-rättslig lagstiftning, rätt att få avtalet ogiltigförklarat. Problemet för Eva var bara att hon saknade kunskap om sin rätt att få avtalet förklarat ogiltigt av domstol. Hon framförde därför inget yrkande om att avtalet skulle hävas. I enlighet med spansk lagstiftning hade domstolen således att döma till bokförlagets fördel.⁹

---

⁷ Se Bourdieu (1986) s. 805-853.

⁸ Jmf *ibid.*

⁹ Se C-227/08, *Eva Martín Martín v EDP Editores SL*, ECLI:EU:C:2009:792; Sunqvist (2010) s. 162-170; < <https://www.boe.es/buscar/pdf/2000/BOE-A-2000-323-consolidado.pdf> > s. 44 f.

Fallet med Eva Martín Martín belyser den problematik som finns i tvister då en part saknar kunskap om hur lagstiftningen ser ut och kunskap om hur den juridiska processen går till. I målet med Eva Martín Martín vann det spanska bokförlaget i första instans varpå domen överklagades till Audencia Provincial de Salamanca. Audencia Provincial de Salamanca konstaterade att Eva verkade sakna kunskap om sin rätt att få avtalet ogiltigförklarat, varpå domstolen ställde frågan till EU-domstolen om vilka möjligheter som fanns att ex officio ogiltigförklara avtalet.¹⁰

Anledningen till att den spanska domstolen inte helt frankt ogiltigförklarade avtalet mellan bokförlaget och Eva utan i stället ställde frågan om hur de skulle agera till EU-domstolen var att ett ogiltigförklarande av avtalet hade stridit mot dispositionsprincipen – den processrättsliga princip som stadgar att rätten i dispositiva tvistemål är bunden av parternas yrkanden och utsagor.¹¹ Dispositionsprincipen – som i enkla ordalag innebär att parterna bestämmer vad domstolen ska pröva – är en erkänd princip inom civilprocessordningar världen över.¹² I den svenska rättegångsbalken återfinns principen i 17 kap. 3 §. Dispositionsprincipen innebär att det är upp till parterna att framföra sina yrkanden på ett sådant sätt att de omfattar allting som parterna vill uppnå genom rättsprocessen och att framföra all den information som de önskar att rätten ska ta hänsyn till.¹³

Under sitt yrkesverksamma liv har Bourdieu författat otal böcker¹⁴ och de koncept och teorier han utvecklat har haft ett enormt genomslag, inte bara inom sociologin utan även inom andra vetenskaper.¹⁵ I denna uppsats används Bourdieus sociologiska teorier och koncept för att dissekera rätten och rättssystemet. I uppsatsen granskas och ifrågasätts för vem rättssystemet finns till och om alla har samma möjligheter att nyttja rättssystemet för att tillvarata sin rätt. Uppsatsen fokuserar på den svenska civilprocessuella regleringen och rättegångsförfarandet i

---

¹⁰ Se C-227/08, *Eva Martín Martín v EDP Editores SL*, ECLI:EU:C:2009:792; Sunnqvist (2010) s. 162-170.

¹¹ Se C-227/08, *Eva Martín Martín v EDP Editores SL*, ECLI:EU:C:2009:792; <<https://www.boe.es/buscar/pdf/2000/BOE-A-2000-323-consolidado.pdf>> s. 44 f.

¹² Se <<https://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/ali-unidroitprinciples-e.pdf>> s. 778.

¹³ Se Rättegångsbalk (SFS 1942:740), 17 kap. 3 §.

¹⁴ Se Grenfell (2014) s. 31 ff.

¹⁵ Ibid. s. 2.

dispositiva tvistemål och framställningen behandlar *dispositionsprincipen* – en av de centrala principerna inom den svenska civilprocessen.

Med hjälp av Bourdieus sociologiska teorier och koncept granskas i denna uppsats hur dispositionsprincipen påverkar olika personers möjligheter att nyttja rättssystemet och huruvida dispositionsprincipen fyller den funktion som den avses att fylla inom det svenska rättssystemet.

1.2 Syfte

Syftet med denna uppsats är tvådelat. Dels är syftet att granska hur dispositionsprincipen påverkar personers möjligheter att nyttja rättssystemet och dels är syftet att granska om dispositionsprincipen fyller den funktion som den avses fylla inom det svenska rättssystemet.

1.3 Avgränsning

Endast dispositiva tvistemål behandlas i uppsatsen. Indispositiva mål behandlas inte. Dispositionsprincipen diskuteras endast med utgångspunkt i privatpersoners möjligheter att nyttja rättssystemet. Huruvida dispositionsprincipen fyller den funktion som den avses fylla inom det svenska rättssystemet eller inte diskuteras endast med utgångspunkt i tvistemål där privatpersoner är parter.

Dispositionsprincipen utgör en grundprincip inom många rättssystem¹⁶ och den har även inkorporerats i internationella civilprocessuella regelverk.¹⁷ I denna uppsats kommer dock endast den svenska tillämpningen av dispositionsprincipen att diskuteras.

---

¹⁶ Se <<https://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/ali-unidroitprinciples-e.pdf>> s. 778.

¹⁷ Jmf <<https://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/ali-unidroitprinciples-e.pdf>>.

1.4 Disposition

Uppsatsen är indelad i sex kapitel. Det första kapitlet är en introduktion till uppsatsen och behandlar syftet med framställningen, den metod och det material som används och de avgränsningar som gjorts. Det andra kapitlet består av en bakgrund. I denna del presenteras dispositionsprincipen och den rättsliga regleringen i korthet. Uppsatsens tredje kapitel behandlar de teorier och koncept som de resonemang som framförs utgår från. I detta kapitel presenteras Bourdieus koncept *habitus*, *kapital*, *fält* och *doxa*, vilka är centrala i den fortsatta framställningen.

I fjärde kapitlet behandlas den första delen av syftet – det vill säga hur dispositionsprincipen påverkar olika personers möjligheter att nyttja rättssystemet. Den första delen av kapitlet behandlar sättet på vilket dispositionsprincipen tillämpas inom den svenska civilprocessen och den andra delen av kapitlet behandlar, med hjälp av Bourdieus koncept, hur gällande rätt påverkar personers möjligheter att nyttja rättssystemet.

I det femte kapitlet behandlas den andra delen av syftet – det vill säga huruvida dispositionsprincipen fyller den funktion som den avses fylla inom det svenska rättssystemet eller inte.

I det avslutande kapitlet reflekteras kring varför gällande rätt ser ut som den gör och vilka förändringar inom rättssystemet som skulle kunna medföra att personer som saknar kulturellt och ekonomiskt kapital ges bättre möjligheter att tillvarata sina rättigheter inom ramen för rättssystemet. Även förslag på vidare studier ges.

1.5 Metod

För att kunna granska hur dispositionsprincipen påverkar olika personers möjligheter att nyttja rättssystemet krävs att gällande rätt utreds. För att utreda hur dispositionsprincipen tillämpas granskas i denna uppsats lagtext, förarbeten, doktrin och praxis. För att det ska vara möjligt att granska om dispositionsprincipen fyller den funktion som den avses fylla inom det svenska rättssystemet eller inte

krävs att de argument som anförs till stöd för dispositionsprincipens existens kartläggs och granskas. För att kartlägga de argument som anförs granskas i denna uppsats doktrin, förarbeten och praxis.

För att analysera hur dispositionsprincipen, så som den tillämpas, påverkar möjligheterna att nyttja rättssystemet används Bourdieus sociologiska teorier och koncept – vilka presenteras utförligt i kapitel tre i denna uppsats – som utgångspunkt. Bourdieus koncept används även för att granska de argument som anförs till stöd för dispositionsprincipen.

Användningen av Bourdieus sociologiska koncept som teoretisk utgångspunkt bör möjligtvis kommenteras. Det ska betonas att uppsatsen är teoretisk i den bemärkelse att de slutsatser som framkommer stöds av teoretiska resonemang. När vi granskar effekterna av juridiska bestämmelser är det nödvändigt att utgå antingen från en undersökning eller en teori eftersom ren spekulering avseende effekterna av en rättslig bestämmelse naturligtvis är ointressant. I denna uppsats granskas effekterna av de rättsregler som diskuteras med utgångspunkt i ett teoretiskt ramverk. Valet av teoretisk utgångspunkt är således av stor vikt. Min förhoppning är att den tvärvetenskapliga användningen av Bourdieus sociologiska koncept ska ge möjlighet att studera effekterna av de juridiska bestämmelserna på ett sätt som inte tidigare gjorts.

1.6 Material

För att utreda hur dispositionsprincipen tillämpas granskas lagtext, förarbeten, doktrin och praxis. För att utreda de argument som anförs till stöd för dispositionsprincipens existens granskas doktrin, förarbeten och praxis. Eftersom det finns relativt mycket material på området krävs att ett urval görs avseende det material som ska studeras.

Det material som använts är lagtext, förarbeten, samt ett urval av doktrin och praxis. Den doktrin som studeras är främst Westbergs *Domstols officialprövning*¹⁸, samt

---

¹⁸ Se Westberg (1988).

de kommentarer till Rättegångsbalken som finns i de digitala rättsdatabaserna *Karnov* och *Zeteo*. Kommentarererna till rättegångsbalken, och *Domstols officialprövning* måste anses vara centrala verk på området. Andra verk vilka behandlar dispositionsprincipen kommenterats med anledning av det begränsade utrymmet i denna uppsats endast i begränsad utsträckning.

I uppsatsen behandlas endast ett fåtal rättsfall. Mål där domstolen inte fastslår något nytt avseende hur dispositionsprincipen ska tillämpas, som inte rör dispositiva tvistemål, som rör mycket specifika omständigheter eller mål i vilka domstolen har fört ett ytterst begränsat resonemang är av mycket begränsad betydelse för uppsatsens syfte och kommenteras därför inte i denna uppsats.

För att analysera hur dispositionsprincipen påverkar olika personers möjligheter att nyttja rättssystemet, och för att analysera om dispositionsprincipen fyller den funktion som den avses fylla inom det svenska rättssystemet, används Bourdieus sociologiska teorier och koncept som utgångspunkt. Dessa koncept presenteras utförligt i kapitel tre i denna uppsats. För att beskriva och förklara det teoretiska ramverket används dels Bourdieus egna texter – dels texter författade av andra personer vilka handlar om Bourdieus teorier och koncept. Bourdieu har författat enormt många olika texter och de koncept som används i denna uppsats har han utmejslat under hela sitt yrkesverksamma liv.¹⁹ Texter som är författade av andra personer men i vilka Bourdieus koncept behandlas används på grund av att det är svårt att utan en övergripande sammanställning redogöra för koncepten.

Det har författats en betydande mängd texter om Bourdieus teorier och jag refererar till långt ifrån samtliga. Antologin *Pierre Bourdieu: Key Concepts*²⁰ redigerad av Michael Grenfell har använts som utgångspunkt. I antologin reflekteras kring alla Bourdieus viktigaste konceptkonstruktioner. Även läroboken *Sociological Theory*²¹ används.

---

¹⁹ Jmf Grenfell (2014) s. 1 f.

²⁰ Se Grenfell (2014).

²¹ Se Ritzer (2010).

2 Bakgrund

Dispositionsprincipen – av Peter Westberg benämnd ”principen om parternas förfoganderätt”²² – är en grundläggande princip inom den svenska civilprocessen. Principen brukar anses vara en allmän civilprocessrättslig grundsats,²³ men den framgår även explicit av 17 kap. 3 § rättegångsbalken, där det stadgas

”Dom må ej givas över annat eller mera, än vad part i behörig ordning yrkat. Är saken sådan att förlikning därom är tillåten, må dom ej grundas å omständighet, som icke av part åberopats till grund för hans talan.”²⁴

Dispositionsprincipen innebär att parterna ”äger tvisten”. Att parterna äger tvisten innebär att de själva har möjlighet att förfoga över den fullt ut, exempelvis genom att besluta om huruvida de vill medge eller bestrida krav som riktas mot dem, genom att besluta om vilken utredning som ska framföras i målet för det fall tvisten prövas av domstol och genom att besluta om vilka omständigheter som domstolen ska ta hänsyn till vid avgörandet av målet.²⁵

Dispositionsprincipen begränsar således domstolarnas handlingsutrymme eftersom den innebär att parternas yrkanden och åberopanden sätter ramarna för domstolsprocessen. Dispositionsprincipen innebär att domstolen är förhindrad från att pröva något annat än det som parten yrkat och från att beakta direkt relevanta omständigheter – det vill säga *rättsfakta*²⁶ – som en part inte har åberopat till grund för sin talan. Om en domare agerar i strid med 17 kap. 3 § rättegångsbalken utgör det ett rättegångsfel som innebär att domen kan rivas upp.²⁷

Dispositionsprincipen är således tvådelad. Det föreligger ett förbud för domstol dels att döma över ”annat eller mera” än vad parten inom ramen för processen yrkat, och

---

²² Se Westberg (2013) s. 144.

²³ Se Thornefors (2012), djupa lagkommentaren till 17 kap. 3 §.; NJA II 1943 s. 204.

²⁴ Se Rättegångsbalk (SFS 1942:740), 17 kap. 3 §.

²⁵ Se Thornefors (2012), djupa lagkommentaren till 17 kap. 3 §.; NJA II 1943 s. 204.

²⁶ Se Fitger m.fl. (2017), lagkommentaren till 17 kap. 3 §.

²⁷ Se Westberg (2013) s. 146.

det föreligger ett förbud för domstol att beakta omständigheter som en part inte anført till stöd för sin talan. Begreppet dispositionsprincipen syftar i denna uppsats både på den första och den andra delen av 17 kap. 3 § rättegångsbalken.

3 Teoretisk utgångspunkt

3.1 Inledande kommentar

Pierre Bourdieu var en fransk sociolog som under sin livstid utvecklade sociologiska teorier och koncept som haft mycket stort genomslag i den akademiska världen.²⁸ Bourdieu systematiserade omvärlden genom att dela in den i olika sfärer, vilka han benämnde *fält*.²⁹ Han använde också begreppet *kapital* för att beskriva inte bara ekonomiska tillgångar utan även kulturella och immateriella tillgångar som enskilda individer har nytta av inom olika sociala fält.³⁰ Bourdieu liknade också samhället med ett spel och använde begreppet *doxa* för att beskriva de oskrivna regler som alla spelare måste förhålla sig till.³¹ Även konceptet *habitus* är centralt inom Bourdieus teorier. Habitus är länken mellan vårt förflutna och vår framtid, och mellan de sociala strukturer som format oss och de val vi gör.³²

Nedan redogörs för koncepten *fält*, *kapital*, *doxa* och *habitus*. Dessa koncept används sedan genom resterande delar av uppsatsen. Konceptet *habitus* kommer att redogöras för först. Därefter följer redogörelser för koncepten *fält*, *kapital* och *doxa*.

3.2 Bourdieus koncept

3.2.1 Habitus

Inom Bourdieus sociologiska teorier spelar begreppet *habitus* en avgörande roll. Habitus är ett komplext begrepp. Med konceptet *habitus* ville Bourdieu fånga hur våra samlade erfarenheter, vår historia och våra förutsättningar påverkar oss, formar vilka möjligheter vi uppfattar, vilka val vi gör, och hur vår framtid ser ut trots att vi är fria att agera som vi vill och fatta vilka beslut vi vill. Bourdieu frågade sig själv varför beteenden ofta går i arv trots att vi är fria att agera som vi vill och avsåg att begreppet *habitus* skulle förklara exempelvis varför arbetarklassbarn ofta skaffar

---

²⁸ Se Grenfell (2014) s. 2.

²⁹ Ibid. s. 65.

³⁰ Ibid. s. 100-102.

³¹ Ibid. s. 116 f.

³² Ibid. s. 49 ff.

arbetarklassjobb trots att de inte är tvingade till det.³³ Bourdieu skriver: "[...] all of my thinking started from this point: how can behaviour be regulated without being the product of obedience to rules?"³⁴

Bourdieu själv beskrev *habitus* som

"systems of durable, transposable dispositions, structured structures predisposed to function as structuring structures, that is principles of the generation and structuring of practices and representations which can be objectively "regulated" and "regular" without in any way being the product of obedience to rules, objectively adapted to their goals without presupposing a conscious aiming at ends or an express mastery of the operations necessary to attain them and, being all this, collectively orchestrated without being the produce of the orchestrating action of a conductor."³⁵

I "sociological theory"³⁶ beskrivs *habitus*, på ett möjligtvis något mer lättförståeligt sätt, som "[...] an internalized mental, or cognitive, structure through which people deal with the social world"³⁷

Vårt *habitus* konstrueras av våra erfarenheter, vår historia och vår uppväxt men det är inte statiskt utan föränderligt – om än långsamt föränderligt.³⁸ Vårt *Habitus* är avgörande för hur vi uppfattar vår omgivning, vilka val som uppfattas som möjliga och vilka val vi sedan gör men vi är inte nödvändigtvis direkt medvetna om hur vårt *habitus* påverkar oss.³⁹ Bourdieus uppfattning var inte heller att vi enkom är en produkt av vårt förflutna – vårt *Habitus* är en del av oss och det formar våra beslut, men det fattar inte våra beslut åt oss.⁴⁰ Vi kan tänka oss vårt *Habitus* som ett par osynliga glasögon vars linser är föränderliga. Vi har alltid våra glasögon på oss,

---

³³ Se Grenfell (2014) s.49.

³⁴ Se Bourdieu (1990) s. 65.

³⁵ Se Bourdieu (1977) s. 72.

³⁶ Se Ritzer (2010).

³⁷ Ibid. s. 225.

³⁸ Se Grenfell (2014) s. 50.

³⁹ Se Bourdieu (1977) s. 72.

⁴⁰ Jmf. Grenfell (2014) s. 49.

men vi är inte nödvändigtvis medvetna om att vi har det. Sättet på vilket vi ser världen är beroende av hur linserna ser ut och allting som vi har varit med om påverkar våra linser. Alla val vi gör påverkas av hur vi ser på världen genom våra glasögon, och på så sätt kommer vår historia, tillsammans med våra val, att forma vår framtid. Våra glasögon medför inte att vi är förhindrade att agera på ett specifikt sätt, och begreppet habitus står således inte i kontrast till idén om individens fria vilja. Vi är fria att välja, men våra linser påverkar vilka möjligheter vi uppfattar och vad vi ser påverkar vilka val vi har möjlighet att göra, och således också vilka val vi gör. Men med vårt habitus följer också inlärd förmågor och kunskap, det som Bourdieu kallade för *kapital*, och här kan vi tyvärr inte använda vår liknelse med ett par glasögon längre. Vad Bourdieu menade med begreppet kapital ska vi dock återkomma till strax.

Genom begreppet habitus ville Bourdieu sammanlänka det individuella – det vill säga våra personliga erfarenheter – med det strukturella, det vill säga de sammantagna erfarenheter alla individer inom ett kollektiv har.⁴¹ Karl Maton förklarar hur habitus sammanlänkar det individuella med det kollektiva så här:

”Habitus links the social and the individual because the experiences of one’s life course may be unique in their particular *contents* but are shared in terms of their *structure* with others of the same social class, gender, ethnicity, sexuality, occupation, nationality, region and so forth.”⁴²

Vårt habitus är *individuellt* i den mening att det en del av oss och att det formas av oss, men det är också *kollektivt* i den bemärkelse att personer som tillhör samma grupp, det vill säga personer som delar samma strukturella erfarenheter, har liknande habitus. Personer som delar samma bakgrund i form av exempelvis kön och sociala klass befinner sig på liknande platser i den sociala strukturen, och deras habitus kommer således att vara konstruerade på basis av liknande *strukturella erfarenheter*, även om de enskilda händelser som legat till grund för konstruerandet av deras habitus skiljt sig åt. Vårt habitus, är en del av oss, det påverkar oss, och det

---

⁴¹ Se Bourdieu (1977) s. 72.

⁴² Jmf Grenfell (2014) s. 52.

omformas med oss. Vårt habitus påverkar våra val, och styr oss indirekt i viss riktning genom att påverka vad vi ser och vad vi uppfattar som möjligt. Bourdieu avsåg dock inte att konceptet skulle användas självständigt. Enligt Bourdieu kan vi förstå konceptet enkom om vi ser det i relation till andra koncept.

3.2.2 Fält

Bourdieu var intresserad av hur samspelet mellan det omgivande samhället och den enskilda individen ser ut. Han utvecklade konceptet *field*, på svenska översatt till *fält* genom vilket han studerade olika sociala sfärer, hur de samspelar med varandra och vilka sociala strukturer som existerar inom dem.⁴³ Bourdieu beskrev begreppet *fält* såhär:

”[...] a network or a configuration of objective relations between positions. These positions are defined objectively in their existence and in the determinations that they impose on their occupants, agents or institutions, [...] as well as by their objective relations with other positions (domination, subordination, homology, etc.).”⁴⁴

Ett fält är en avgränsad *social sfär* inom vilken specifika sociala regler råder, och inom vilken specifika sociala hierarkier existerar.⁴⁵ En social sfär består av relationer mellan olika aktörer och av sociala strukturer och ett *fält* korresponderar således inte nödvändigtvis mot en specifik fysisk plats, men alla individer, enheter och institutioner som är del av fältet existerar rent fysiskt.⁴⁶ Bourdieu identifierade bland annat *konstfältet*⁴⁷ och *studiefältet*⁴⁸ som olika sociala fält, men han identifierade även det generella *maktfältet* som ett övergripande fält.⁴⁹

Det sociala fältet är arenan inom vilken individer agerar och inom vilken deras dispositioner, det vill säga deras *habitus*, reproduceras. Det existerar således ett

---

⁴³ Se Grenfell (2014) s. 65.

⁴⁴ Se Wacquant (1989) s. 39.

⁴⁵ Se Grenfell (2014) s. 66 ff.

⁴⁶ Ibid. s. 72.

⁴⁷ Se Bourdieu (1984).

⁴⁸ Se Grenfell (2014) s. 66.

⁴⁹ Ibid. s. 68 f.

speciellt förhållande mellan *fältet* inom vilket individer lever och agerar, och deras *habitus*. Bourdieu beskriver relationen mellan *habitus* och *fält* såhär:

”The relationship between habitus and field operates in two ways. On the one side, it is a relation of conditioning: the field structures the habitus, which is the product of the embodiment of immanent necessity of a field (or of a hierarchically intersecting set of fields). On the other side, it is a relation of knowledge or cognitive construction: habitus contributes to constituting the field as a meaningful world, a world endowed with sense and with value, in which it is worth investing one's practice.”⁵⁰

Fältet konstruerar och strukturerar således vårt *habitus*, medan vårt *habitus* konstruerar sättet vi upplever och agerar inom fältet på. Vårt *habitus* konstruerar också fältet som meningsfullt och som en sfär inom vilken det är värt att investera vår tid och energi. Om vi finner det värt att investera vår tid och energi inom utbildningssfären, eller om vi besitter det *kapital* – ett begrepp som vi alldeles strax ska återkomma till – som är nödvändigt för att lyckas inom utbildningssfären är beroende av vårt *habitus*.

I denna framställning kommer den juridiska sfären att behandlas som ett *fält* i enlighet med Bourdieus teoretiska ramverk. Bourdieu beskriver själv den juridiska sfären som ett fält i sin text *The Force of Law: Toward a Sociology of the Juridical Field*.⁵¹ Men på vilket sätt skiljer sig en analys som utgår från detta begrepp från en analys som inte gör det? Bourdieu hävdade att det finns två dominerande sätt att se på rätten och rättssystemet och dess förhållande till samhället i övrigt på. Antingen ses rättssystemet som ett slutet system, vilket inte påverkas av samhället i övrigt, eller så ses rättssystemet som en spegelbild av samhället, vilket reflekterar de maktstrukturer och sociala hierarkier som existerar i stort.⁵² Om rättssystemet ses som en spegelbild av samhället i övrigt, vilket reflekterar de makthierarkier som existerar i stort görs möjligtvis ett felaktigt antagande om att samma typ av

---

⁵⁰ Se Wacquant (1989) s. 44.

⁵¹ Se Bourdieu (1986) s. 814-853.

⁵² Ibid. s. 814 ff.

tillgångar och förmågor premieras i alla sociala kontexter och det faktum att visst *specifikt* kapital möjligtvis premieras inom det juridiska fältet kan döljas. Om rätten ses som ett slutet neutralt system, vilket existerar oberoende av samhället i övrigt, kan det faktum att det möjligtvis existerar makthierarkier inom det juridiska fältet och att systemet inte nödvändigtvis är neutralt döljas. Makthierarkier kan exempelvis innebära att olika personer har olika möjligheter att nyttja rättssystemet.

Om vi granskar rättssystemet som ett fält kan vi se på makt och makthierarkier inom den juridiska sfären på ett mer komplext sätt. De tillgångar som premieras inom det juridiska fältet är inte nödvändigtvis desamma som de som premieras utom den, och det juridiska fältet är inte nödvändigtvis neutralt i den bemärkelse att alla har samma möjligheter inom fältet.

3.2.3 Kapital

Ytterligare ett koncept som är centralt inom Bourdieus teorier är konceptet *kapital*. När Bourdieu skriver om kapital avser han mer än bara ekonomiskt kapital. Bourdieu ville med sitt koncept fånga även icke-ekonomiska tillgångar, som exempelvis medfödda och inlärd förmågor och kunskap.⁵³ Bourdieu skiljer mellan *ekonomiskt kapital* och *symboliskt kapital* och symboliskt kapital kan delas in i olika underkategorier, som exempelvis kulturellt kapital, språkligt kapital och vetenskapligt kapital.⁵⁴ Bourdieu särskiljer det ekonomiska kapitalet från det symboliska kapitalet genom hänvisning till det värde de olika tillgångarna *tillskrivs*. Rob Moore beskriver skillnaden mellan ekonomiskt och symboliskt kapital såhär:

”The fundamental difference between economic and symbolic capital, that is crucial to understanding how the concept operates within Bourdieu’s system, is that in the former, the instrumental and self-interested nature of the exchange is transparent. Mercantile exchange is not of intrinsic value, but is always only a means to an end (profit, interest, a wage, etc). Bourdieu contends that this is also true for other forms of symbolic capital, but that they, in

---

⁵³ Se Grenfell (2014) s. 98 f.

⁵⁴ Ibid. s. 100.

their distinctive ways, deny and suppress their instrumentalism by proclaiming them-selves to be disinterested and of intrinsic worth.”⁵⁵

Symboliskt kapital tillskrivs således enligt Bourdieu till skillnad från ekonomiskt kapital felaktigt ett inneboende, *verkligt*, värde och det faktum att symboliskt kapital tillskrivs ett verkligt värde utgör grunden för sociala hierarkier eftersom visst symboliskt kapital ses som överlägset annat. Viss kunskap och vissa förmågor uppfattas som bättre och finare än annan kunskap och andra förmågor, och individer som besitter detta specifika högt värderade symboliska kapital har en högre position i den sociala hierarkin än personer som besitter annat, lägre värderat, symboliskt kapital. Bourdieu pekar på hur värdet av det symboliska kapitalet är godtyckligt, och hur idén om det *verkliga*, inneboende värdet i det symboliska kapitalet upprätthåller sociala strukturer som gynnar vissa personer och missgynnar andra.⁵⁶

Värdet på det symboliska kapitalet är beroende av vilket socialt fält vi rör oss inom, och olika typer av symboliskt kapital är således olika värdefullt beroende på vilken social sfär vi befinner oss i.

3.2.4 Doxa

Det sista begrepp som ska redogöras för i denna teoretiska utgångspunkt är begreppet *doxa*. Med begreppet *doxa* ville Bourdieu sätta ord på de oskrivna regler som existerar inom olika sociala fält. Doxan utgörs av de vedertagna sanningar som existerar inom en specifik kontext.⁵⁷ Cécile Deer beskriver konceptet såhär:

”[...]the concept broadly defined refers to the misrecognition of forms of social arbitrariness which creates the unformulated, non-discursive, yet internalized and practical recognition of that same social arbitrariness.”⁵⁸

---

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid. s. 100 f.

⁵⁷ Se Grenfell (2014) s. 115.

⁵⁸ Ibid. s. 111.

Bourdieu själv beskrev konceptet som “[...]a set of fundamental beliefs which does not even need to be asserted in the form of an explicit, self-conscious dogma.”⁵⁹ Doxan inom ett specifikt fält utgörs således av de föreställningar som inom fältet tas för givna och aldrig ifrågasätts. I det doxiska tillståndet upplevs den rådande situationen som given och som ett naturligt tillstånd.⁶⁰

---

⁵⁹ Se Bourdieu (2000) s. 16.

⁶⁰ Se Grenfell (2014) s. 115.

4 Hur påverkar dispositionsprincipen möjligheterna att nyttja rättssystemet?

4.1 Hur tillämpas dispositionsprincipen?

Dispositionsprincipen är, som tidigare konstaterats, tvådelad. Det föreligger ett förbud för domstol dels att döma över ”annat eller mera” än vad parten inom ramen för processen yrkat, och det föreligger dels ett förbud för domstol att i dispositiva tvistemål beakta omständigheter som en part inte åberopat till stöd för sin talan.⁶¹ I följande avsnitt redogörs för hur dispositionsprincipen tillämpas – det vill säga vad som utgör gällande rätt.

17 kap. 3 § rättegångsbalken infördes i sin nuvarande lydelse i 1942 års rättegångsbalk.⁶² I propositionen till den nya lagen såväl som i den offentliga utredning som föregick propositionen konstateras att bestämmelsen innebar ”att det i första hand är parterna, som ha att sörja för utredning och bevisning”.⁶³ Lagstiftaren konstaterade dock att det faktum att det i första hand faller på parterna att frambringa utredning och bevisning inte utesluter att ”[...] det även tillkommer rätten att föranstalta därom Rätten har alltid att, inom de gränser som lagen utstakar, verka för att den materiella grundvalen för domen blir tillförlitlig och fullständig.”⁶⁴ Inga vidare riktlinjer avseende hur dispositionsprincipen skulle tillämpas gavs av lagstiftaren i förarbetena. Förarbetena till 1942-års rättegångsbalk ger således inte mycket ledning avseende hur dispositionsprincipen ska tillämpas.

Westberg behandlar förbudet mot att döma över ”annat eller mera än vad part i behörig ordning yrkat” ingående i sin avhandling *Domstols officialprövning*.⁶⁵ Westberg konstaterar att förbudet mot att döma över ”annat eller mera” torde ha

---

⁶¹ Se Rättegångsbalk (SFS 1942:740), 17 kap. 3 §.

⁶² Se SOU 1941:7.

⁶³ Ibid. s. 405.

⁶⁴ Ibid. s. 405 f.

⁶⁵ Se Westberg (1988).

utformats med utgångspunkten att domstolen ”skall sakpröva endast den rättsföljd [...] som omfattas av partens yrkande och i domslutet besvara hans begäran”.⁶⁶ I klartext innebär således första punkten i 17 kap. 3 § rättegångsbalken att domslutet måste ha stöd i parternas yrkanden.

Förbudet mot att döma över ”annat eller mera” innebär enligt Westberg dels att domstolen är förhindrad från att meddela en dom över en *materiellrättslig fråga* i vilken parten inte har framställt något yrkande⁶⁷ och dels att domstolen inte får gå utanför eller avvika från den materiella rättsföljd som parten yrkat.⁶⁸ Att domstolen inte får meddela en dom över en materiellrättslig fråga i vilken parten inte har framställt något yrkande innebär att domstolen inte får sakpröva en fråga som parten inte har framfört något yrkande i. Domstolen är exempelvis förhindrad från att tillerkänna en part skadestånd på grund av dröjsmål vid leverans om parten inte har framfört ett sådant yrkande även om det framkommit omständigheter i målet som tyder på att parten skulle ha rätt till sådant skadestånd. Att domstolen inte får gå utanför eller avvika från den materiella rättsföljd som parten yrkat innebär exempelvis att domstolen inte får tillerkänna en part som yrkat ersättning med ett visst belopp mer än vad parten i fråga yrkat. Domstolen får exempelvis heller inte för det fall en part yrkat skadestånd tillerkänna honom eller henne visst gods.⁶⁹

Att domstolen inte får tillerkänna en part 10 000 kronor om parten endast yrkat att domstolen ska tillerkänna honom eller henne 5 000 kronor är ett tydligt exempel på hur förbudet i 17 kap. 3 § 1 p. rättegångsbalken fungerar. Domstolen är däremot inte förhindrad från att tillerkänna en part 5 000 kronor om parten yrkat att domstolen ska tillerkänna honom eller henne 10 000 kronor eftersom förbudet inte omfattar en dom över något ”mindre”.⁷⁰ Westberg anför att det stundtals kan vara problematiskt att särskilja något ”annat” från något ”mindre” om yrkandet inte innebär att motparten exempelvis ska förpliktigas att utge en viss summa pengar. Westberg exemplifierar problematiken genom att använda ett exempel med ett yrkande om att motparten ska förpliktigas att plocka bort en grind som blockerar en

---

⁶⁶ Ibid. s. 63.

⁶⁷ Ibid. s. 65

⁶⁸ Ibid. s. 66.

⁶⁹ Ibid. s. 65.

⁷⁰ Ibid. s. 66.

väg.⁷¹ Är en dom som förpliktigar den ena parten att hålla grinden olåst en dom över ”annat” eller en dom över ”mindre? Svaret synes inte helt klart men, som Westberg konstaterar, torde man i vart fall kunna fastställa att ett domslut över något ”mindre” är tillåtet om parten framställt ett yrkande som kan mätas i ”rena myckenheter”⁷² för det fall parten inte uttryckligen motsätter sig ett yrkande över något ”mindre”.⁷³ I kommentaren till Rättegångsbalkens 17 kap. 3 §, framför Christer Thornefors att för det fall en part framför alternativa yrkanden är domstolen bunden av den ordning som han eller hon har angett.⁷⁴

När det gäller förbudet för domstolen att beakta omständigheter som en part inte åberopat till grund för hans eller hennes talan kan konstateras att rätten endast är förhindrad från att beakta *rättsfaktum* som en part inte åberopat.⁷⁵ Domstolen är fri att exempelvis tillämpa andra rättsregler än de parterna möjligtvis avsett – detta följer av principen om *jura novit curia*⁷⁶ samt att beakta bevisfakta som en part inte åberopat.⁷⁷ Westberg anför att domstolen är bunden av det sätt på vilket parterna rättsligt har klassificerat informationen och för det fall en part kategoriserat viss information som rättsfakta och viss annan information som bevisfakta har domstolen inte möjlighet att omkategorisera informationen. Ett sådant agerande skulle vara i strid med förbudet för domstol att beakta omständigheter som parten inte åberopat till grund för sin talan.⁷⁸ En part har även en skyldighet att åberopa de rättsfakta som han eller hon vill att domstolen ska ta hänsyn till i målet ”på ett sätt som gör det möjligt för motparten att tydligt uppfatta vilka dessa är.”⁷⁹ Thornefors anför att en part inte kan ”[...]tillåtas att, för att vara på den säkra sidan, presentera alla sina påståenden som rättsfakta.”⁸⁰ Även Fitger m.fl. anför samma sak.⁸¹ För att domstolen ska ha möjlighet att beakta omständigheter som rättsfakta krävs även att det är den part som har bevisbördan för omständigheten som också har åberopat

---

⁷¹ Ibid. s. 302.

⁷² Ibid. s. 66.

⁷³ Ibid. s. 67.; Fitger m.fl. (2017), lagkommentaren till 17 kap. 3 §.

⁷⁴ Se Thornefors (2012), djupa lagkommentaren till 17 kap. 3 §.

⁷⁵ Se Westberg (1988) s. 67.

⁷⁶ Se NJA 1993 s. 13

⁷⁷ Se Thornefors (2012), djupa lagkommentaren till 17 kap. 3 §.

⁷⁸ Se Westberg (2010) s. 389.

⁷⁹ Se Thornefors (2012), djupa lagkommentaren till 17 kap. 3 §.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Se Fitger m.fl. (2017), lagkommentaren till 17 kap. 3 §.

den.⁸² För det fall fel part åberopar en omständighet har domstolen således inte möjlighet att beakta omständigheten vid meddelandet av dom.

Högsta domstolen konstaterade i NJA 2004 N 56 ("bodelningstvisten") – ett mål som rörde en bodelningstvist, där både makarna yrkade att en skuld enkom var hänförlig till de själva att hovrätten begick ett grovt rättegångsfel genom att konstatera att skulden var hänförlig till båda makarna och skulle belasta dem båda med ett lika stort belopp var.⁸³ Båda makarna ville tillgodogöra sig skulden i bodelningen – och maka A yrkade således att skulden enkom skulle anses vara hänförlig till henne medan make B yrkade att skulden enkom skulle anses vara hänförlig till honom. Trots att det inte är alltför långsökt att beakta denna dom som en dom över det tillåtna "mindre" konstaterade Högsta Domstolen att hovrättens agerande utgjorde ett grovt rättegångsfel. Gränsen mellan vad som utgör en dom över det tillåtna "mindre" och det icke tillåtna "andra" kan således inte anses helt klar. Målet är intressant eftersom domstolen, för det fall vi utgår från att den bedömning som hovrätten gjorde avseende att skulden var hänförlig till båda makarna gemensamt var korrekt, tvingas meddela en materiellt icke korrekt dom. Vi återkommer till detta resonemang i kapitel fem.

I NJA 1996 s. 52 – det så kallade "Idrillamålet" konstaterade Högsta Domstolen att det inte är tillräckligt för att domstolen ska ha möjlighet att beakta en omständighet att parten i en skrift till domstolen har anfört den. Målet gällde en tvist mellan två bolag avseende en pantförskrivning. Domstolen konstaterade att det framgick av handlingarna i målet att ett av bolaget i en skrift till domstolen "funnit skäl att 'peka på bestämmelsen'" i en viss paragraf i avtalet parterna emellan. Högsta Domstolen konstaterade dock: "[d]etta omnämnande kan emellertid inte anses ha inneburit att villkoret åberopats som grund för [...] talan."⁸⁴

Av målet får således anses stå klart att det inte är tillräckligt att en part i ett mål anför att någonting skulle kunna vara relevant för att domstolen ska ha möjlighet

---

⁸² Se Thornefors (2012), djupa lagkommentaren till 17 kap. 3 §.; Westberg (2010) s. 257 f.; NJA 1980 s. 352.

⁸³ Se NJA 2004 N 56.

⁸⁴ Se NJA 1996 s. 62.

att beakta det. Högsta Domstolens dom framstår inte som helt intuitiv eftersom parterna sällan torde anföra omständigheter inom ramen för en rättsprocess vilka de *inte* vill att domstolen ska beakta i sin dom. Även Christer Thornefors anför att det faktum att en omständighet nämns av en part inte nödvändigtvis innebär att omständigheten ska anses *åberopad* i enlighet med 17 kap. 3 § rättegångsbalken. Det existerar således närmast ett krav på att ett åberopande ska göras i en specifik form. En omständighet måste anföras på ett *specifikt sätt* för att domstolen ska ha möjlighet att beakta den.⁸⁵ Vi återkommer till detta nedan.

EU-domstolen har på senare tid till viss del flyttat fram gränserna för i vilken mån officialprövning från domstolarnas sida ska anses tillåten. I målet med Eva Martín Martín konstaterade domstolen att EU-rätten inte skulle anses hindra den nationella domstolen från att ex officio ogiltigförklara avtalet mellan Eva Martín Martín och bokföretaget.⁸⁶ EU-domstolen ville dock inte gå så långt som att ålägga den nationella domstolen en skyldighet att ogiltigförklara avtalet.⁸⁷ I en dom från i maj 2018 konstaterade EU-domstolen att direktiv 93/13 om oskäligen villkor i konsumentavtal⁸⁸ ska tolkas på så sätt att en domstol innan den meddelar tredsdom för det fall den enligt nationella processrättsliga bestämmelser är behörig att ex officio pröva om ett avtalsvillkor strider mot ordre public ska anses ex officio vara skyldig att pröva om avtalsvillkoret strider mot direktivet om oskäligen villkor i konsumentavtal.⁸⁹

4.2 Hur påverkar gällande rätt möjligheterna att nyttja rättssystemet?

4.2.1 Gällande rätt i ljuset av Bourdieus teorier

När det står klart hur den rättsliga regleringen tillämpas kan vi genom att applicera Bourdieus teorier försöka utreda vilka effekter den rättsliga regleringen har. I denna del ska vi genom att använda Bourdieus teorier *granska* effekterna av *gällande rätt*.

---

⁸⁵ Se Thornefors (2012), djupa lagkommentaren till 17 kap. 3 §.

⁸⁶ Se C-227/08, ECLI:EU:C:2009:792 p. 37.

⁸⁷ Jmf Ibid. p. 34-35.

⁸⁸ Se direktiv 93/13/EEG, EUT L 95, 1993-04-21 s. 29–34.

⁸⁹ Se C-147/16, ECLI:EU:C:2018:320.

För den enskilde som vill nyttja rättssystemet för att tillvarata sin rätt i ett dispositiv tvistemål innebär dispositionsprincipen dels att partens yrkanden måste omfatta allting som han eller hon genom tvisten faktiskt vill uppnå, dels att parten måste åberopa allting som han eller hon vill att domstolen ska ta hänsyn till. Som Westberg konstaterar innebär 17 kap. 3 § 1 p. rättegångsbalken att parten har en yrkandebörda vilken innebär att parten för det fall han eller hon framställer bristfälliga yrkanden – eller yrkanden som inte omfattar allting som han eller hon önskar erhålla – står risken för de rättsförluster som på grund av detta möjligtvis uppkommer.⁹⁰ Dispositionsprincipen innebär också att parten bär en åberopsbörda för omständigheter som är av direkt relevans för yrkandena. För det fall parten på ett felaktigt sätt anför omständigheter – eller för det fall parten underlåter att åberopa omständigheter som han eller hon vill att rätten ska ta hänsyn till – står han eller hon risken för de rättsförluster som möjligtvis uppkommer på grund av detta.⁹¹

För att på egen hand kunna uppfylla de processuella krav som ställs i ett civilprocessuellt förfarande måste en part för det första veta vad han eller hon har möjlighet att kräva inför domstolen. Om en part inte vet vilka rättsliga möjligheter som står till buds – det vill säga vad han eller hon har möjlighet att med framgång kräva av motparten inom ramen för ett domstolsförfarande – är det svårt att utforma yrkandena så att de omfattar allting som han eller hon vill ha. Det är en förutsättning för att man ska kunna precisera vad man vill ha att man har kunskap om vad man har möjlighet att erhålla. Det är naturligtvis omöjligt för en part att framställa ett yrkande om hävning av ett avtal om parten ifråga inte vet att hävning är en rättslig möjlighet.

Eftersom förbudet mot att döma över ”annat eller mera” än vad parten yrkat även innefattar ett förbud mot att pröva en materiellrättslig fråga i vilken parten inte har framställt något yrkande⁹² innebär dispositionsprincipen också att parten måste hänföra den rättsföljd han eller hon önskar erhålla till en materiell grund med vilken han eller hon kan nå framgång. Domstolen är förhindrad från att exempelvis tillerkänna en part skadestånd på grund av dröjsmål vid leverans om han eller hon

---

⁹⁰ Se Westberg (1988) s. 67 f.

⁹¹ Larsson (1967).

⁹² Ibid. s. 65.

endast yrkat prisavdrag på grund av fel i godset, oavsett om beloppen är desamma.⁹³ Om parten har svårt att reda ut vilken rättslig grund som han eller hon kan nå framgång med är det således ännu svårare för honom eller henne nå framgång i domstol.

Dessutom måste parten veta vilka omständigheter som är relevanta för den rättsliga prövningen och ha kännedom om de processuella reglerna. Det är naturligtvis omöjligt att åberopa alla omständigheter som är av betydelse för den rättsliga prövningen av saken om en part inte vet vad som är av betydelse. Om en part saknar kunskap om betydelsen av att säljaren vid en försäljning i enlighet med distans- och hemförsäljningslagen inte har lämnat någon information till köparen om att denna har rätt att häva avtalet inom 14 dagar kommer parten i fråga sannolikt inte att anföra omständigheten inför domstolen. Utan kunskap om hur den rättsliga processen går till och utan kännedom om de processuella bestämmelserna är det dessutom svårt för en part att veta när och hur allt det som han eller hon vill ha sagt inom ramen för processen ska framföras. Eftersom Högsta Domstolen i princip har ställt upp ett formkrav avseende *hur* en omständighet ska åberopas är det svårt för en part som saknar kunskap om den rättsliga processen att framföra de omständigheter han eller hon vill att rätten ska ta hänsyn till på ett korrekt sätt. Det räcker inte att parten i fråga berättar om allt som hänt – det vill säga framför alla omständigheter som han eller hon anser är relevanta; Thornefors anför ju att en part inte kan ”[...]tillåtas att, för att vara på den säkra sidan, presentera alla sina påståenden som rättsfakta.”⁹⁴ Som konstaterats ovan räcker det heller inte nödvändigtvis att en part muntligen nämnt en omständighet för att den ska anses vara åberopad i den mening som avses i 17 kap. 13 § rättegångsbalken. Att domstolen inte nödvändigtvis tar hänsyn till en omständighet trots att parten inom ramen för domstolsförfarandet framfört den innebär ytterligare en svårighet för parter som saknar kunskap om de juridiska bestämmelserna.

Att EU-domstolen på senare tid till viss del flyttat fram gränserna för i vilken mån domstolen i konsumenttvister får ägna sig åt officialprövning innebär att parter som saknar juridisk kunskap ges större möjligheter att själva tillvarata sina rättigheter i

---

⁹³ Ibid. s. 65.

⁹⁴ Se Thornefors (2012), djupa lagkommentaren till 17 kap. 3 §.

domstol. EU-domstolen har dock ännu endast konstaterat att nationella domstolar, för det fall de har en processuell skyldighet att ex officio pröva frågan om huruvida ett avtal strider mot ordre public ex officio ska pröva huruvida ett avtalsvillkor i ett konsumentavtal strider mot grunderna för rättsordningen eller inte.⁹⁵ I målet med Eva Martín Martín nöjde sig domstolen med att konstatera att EU-rätten inte skulle anses hindra den nationella domstolen från att ex officio ogiltigförklara avtalet mellan Eva Martín Martín och bokföretaget.⁹⁶ Den relativt snäva avgränsningen innebär således möjligtvis att EU-domstolens avgöranden är av begränsad betydelse.

Eftersom parten – för det fall han eller hon framställer bristfälliga yrkanden eller framställer yrkande som inte omfattar allt som han eller hon önskar erhålla alternativt på ett felaktigt sätt anför omständigheter som han eller hon önskar att rätten ska ta hänsyn till eller underlåter att åberopa dessa omständigheter – står risken för de rättsförluster som möjligtvis uppkommer på grund av detta, krävs för att en part på egen hand ska ha möjlighet att framgångsrikt föra talan inför domstol således att hon eller hon har *juridisk kunskap*. Om vi återgår till målet med Eva Martín Martín kan vi se ett praktiskt exempel på hur bristande kunskap om rättsliga regler påverkar en parts möjligheter att göra gällande sin rätt inom ramen för ett domstolsförfarande. I Eva Martín Martíns fall hade henens bristande kunskap, för det fall inte den spanska domstolen begärt ett förhandsavgörande från EU-domstolen, inneburit att hon trots att hon hade den materiella rätten på sin sida förlorat mot bokföretaget. Juridisk kunskap är – i Bourdieus terminologi – en form av *kulturellt kapital* och för att en individ på egen hand ska ha möjlighet att nå framgång inom ramen för en rättsprocess är denna specifika typ av kulturella kapital nödvändigt.

Dispositionsprincipen innebär således att vissa personer – vilka besitter visst kulturellt kapital – har bättre möjligheter att själva framgångsrikt föra talan inför domstol än andra. Omvänt innebär naturligtvis dispositionsprincipen att personer som saknar relevant kulturellt kapital har små möjligheter att själva driva en process inför domstol.

---

⁹⁵ Se C-147/16, ECLI:EU:C:2018:320.

⁹⁶ Se C-227/08, ECLI:EU:C:2009:792 p. 37.

Det bör dock noteras att dispositionsprincipen är en del av den kontradiktoriska processen och att det naturligtvis inte nödvändigtvis endast är dispositionsprincipen – utan principen i kombination med en rad andra rättsliga bestämmelser – som möjligtvis innebär att vissa personer har sämre möjligheter att nyttja rättssystemet än andra. Eftersom det finns juridiskt utbildade personer som mot betalning kan företräda privatpersoner i rättsprocesser kan man exempelvis fråga sig vilken roll det spelar att vissa individer har små möjligheter att själva framgångsrikt föra talan inför domstol. I följande avsnitt utreds vilka andra bestämmelser som kan tänkas begränsa effekten av att dispositionsprincipen innebär att viss typ av kulturellt kapital är nödvändigt för att en individ på egen hand ska ha möjlighet att föra talan inför domstol. Att vissa personer på egen hand har svårt att själva föra talan inför domstol innebär inte nödvändigtvis att deras möjligheter att *nyttja rättssystemet* begränsas. För att avgöra om dispositionsprincipen innebär att vissa personer har sämre möjligheter än andra att nyttja rättssystemet är det relevant att undersöka i vilken utsträckning privatpersoner kan få tillgång till juridiska ombud som kan föra deras talan. Det också relevant att undersöka vilka möjligheter privatpersoner har att få hjälp från domstolen med att utveckla sin talan.

En privatperson kan själv betala för ett juridiskt ombud och få ersättning för de kostnader som ett juridiskt ombud innebär från motparten men en privatperson kan också beviljas rättshjälp och därmed få ersättning för de kostnader som ett juridiskt ombud innebär från staten. I vissa fall ersätter även privata försäkringar enskilda för de kostnader som ett juridiskt ombud innebär. Vilka möjligheter privatpersoner har att få tillgång till juridiskt utbildade ombud samt vilka möjligheter de har att från domstolen få hjälp med att utveckla sin talan diskuteras nedan.

4.2.2 Vilka bestämmelser ökar möjligheterna för enskilda att nyttja rättssystemet?

4.2.2.1 Möjligheten att få tillgång till ett juridiskt ombud eller till juridisk rådgivning

4.2.2.1.1 Möjligheten att själv anlita och betala för ett juridiskt ombud

En enskild person har naturligtvis möjlighet att själv anlita, och betala för, ett juridiskt ombud. Juridiska ombud är dock dyra och personer med begränsat ekonomiskt kapital har således begränsade möjligheter att själva betala för juridisk rådgivning. Personer som saknar relevant kulturellt kapital men har ekonomiskt kapital har inte sämre möjligheter att nyttja rättssystemet än de som har relevant kulturellt kapital eftersom de kan köpa det kulturella kapitalet men för personer som saknar ekonomiskt kapital innebär möjligheten att betala för ett juridiskt biträde knappast att större möjligheter att göra sina röster hörda inom ramen för rättssystemet.

4.2.2.1.2 Möjligheten att få ersättning för rättegångskostnader

I rättegångsbalkens artonde kapitel stadgas att huvudregeln i tvistemål är att den part som förlorar målet ska betala motpartens rättegångskostnader.⁹⁷ I tvistemål där värdet på det som tvistas om understiger ett halvt prisbasbelopp beräknat enligt 2 kap. 6 -7 §§ socialförsäkringsbalken⁹⁸ – så kallade förenklade tvistemål – gäller dock speciella regler.⁹⁹ År 2018 är prisbasbeloppet 45 500 kronor¹⁰⁰ och alla tvistemål där värdet på det som tvistas om understiger 22 750 kronor är således förenklade tvistemål. Som huvudregel har den vinnande parten även i förenklade tvistemål rätt till ersättning för sina rättegångskostnader. Rätten till ersättning är dock begränsad. Främst är rätten till ersättning för ombudskostnader starkt begränsad. Den vinnande parten har endast rätt till ersättning för ombudskostnader

---

⁹⁷ Se Rättegångsbalk (SFS 1942:740) 18 kap. 1 §.

⁹⁸ Se Socialförsäkringsbalk (SFS 2010:110).

⁹⁹ Se Rättegångsbalk (SFS 1942:740) 18 kap. 8 a §.

¹⁰⁰ Se <<http://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/priser-och-konsumtion/konsumentprisindex/konsumentprisindex-kpi/pong/statistiknyhet/prisbasbeloppet-for-ar-2018/>>.

i den mån de ”skäligen behövs för att ta tillvara partens rätt.”¹⁰¹ och även om kostnaderna varit skäligen påkallade har en part endast rätt till ersättning för rättslig rådgivning ”under en timme vid ett tillfälle för varje instans och med ett belopp som motsvarar högst den ersättning som betalas för rådgivning enligt rättshjälpslagen [...] under en timma.”¹⁰² Lagstiftaren ansåg att det var rimligt att rätten till ersättning i förenklade tvistemål beskars eftersom dessa tvister ansågs så pass enkla och okomplicerade att parterna i regel inte skulle vara i behov av juridiska ombud.¹⁰³

I alla tvistemål finns således möjlighet att till viss del få ersättning från motparten för de kostnader som ett juridiskt ombud innebär. Det kan dock tänkas att möjligheten att få ersättning för de kostnader som ett juridiskt ombud innebär är av begränsad betydelse för personer med bristande ekonomiskt kapital. I alla typer av tvistemål är det sannolikt mycket svårt för en person som saknar relevant kulturellt kapital att uppskatta huruvida han eller hon har en möjlighet att vinna processen eller inte. Det är också sannolikt att inte ens ett juridiskt ombud i alla fall med säkerhet vågar yttra sig om huruvida parten kommer att vinna tvisten eller inte. En part som inte har råd att betala de kostnader som ett juridiskt ombud innebär för det fall han eller hon förlorar målet är således med stor sannolikhet obenägen att anlita ett juridiskt ombud eftersom han eller hon – och han eller hon inte vinner tvisten – förlorar ekonomiskt kapital som han eller hon inte har råd att förlora. En part får heller inte ersättning för de kostnader som ett juridiskt biträde innebär förrän dom meddelats i målet och en part som saknar ekonomiskt kapital har inte nödvändigtvis möjlighet att betala för ett juridiskt ombud för att sedan få tillbaka pengarna.

Eftersom dispositionsprincipen tillämpas även i förenklade tvistemål är lagstiftarens resonemang om att juridiska ombud inte är nödvändiga i förenklade tvistemål dessutom möjligtvis inte helt korrekt. Eftersom dispositionsprincipen tillämpas i alla tvistemål är det nödvändigt att ha tillgång till relevant kulturellt kapital i både förenklade och ordinära tvistemål. I förenklade tvistemål har parter som saknar relevant kulturellt och ekonomiskt kapital mycket små möjligheter att

---

¹⁰¹ Se Rättegångsbalk (SFS 1942:740) 18 kap. 8 a §.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Se Prop. 1886/86:89 s. 68.

tillvarata sin rätt inom ramen för rättsprocessen eftersom möjligheterna till ersättning för de kostnader som ett juridiskt ombud innebär är mycket starkt beskurna.

4.2.2.1.3 Möjligheten att få rättshjälp i enlighet med rättshjälpslagen

En person som har begränsade ekonomiska tillgångar har under vissa omständigheter rätt att få ersättning från staten för de kostnader som ett juridiskt ombud innebär.¹⁰⁴ Rättshjälp kan beviljas till en person som ”sedan hänsyn tagits till underhållsskyldighet, förmögenhetsförhållanden och skuldsättning”¹⁰⁵ har ett ekonomiskt underlag¹⁰⁶ som inte överstiger 260 000 kronor.¹⁰⁷ Enligt lagen om rättshjälp får ersättning för juridiskt ombud beviljas om ”den rättssökande behöver juridiskt biträde utöver rådgivning och detta behov inte kan tillgodoses på annat sätt”¹⁰⁸ och ”endast om det med hänsyn till angelägenhetens art och betydelse, tvisteföremålets värde och omständigheterna i övrigt är rimligt att staten bidrar till kostnaderna.”¹⁰⁹ Eftersom rättsskydd ingår i de flesta hemförsäkringar kan en person inte beviljas rättshjälp om han eller hon har en hemförsäkring eller om han eller hon ”med hänsyn till sitt försäkringsskydd i övrigt eller sina ekonomiska och personliga förhållanden borde ha haft ett sådant skydd.”¹¹⁰ Rättshjälp beviljas i regel heller inte i mål vilka handläggs som förenklade tvistemål.¹¹¹

En person kan således bara få ersättning från staten för de kostnader som ett juridiskt ombud innebär om behovet av ombud inte kan tillgodoses på något annat sätt, om det är rimligt att staten står för kostnaderna och om personen inte har – och inte borde ha haft – en försäkring som innehåller rättsskydd. En person kan inte få ersättning för de kostnader som ett juridiskt ombud innebär om tvisten framstår som utsiktslös eller om värdet på det som tvistas om är alltför lågt eller alltför högt.¹¹² I praxis har konstaterats att det inte är rimligt att staten står för ombudskostnader i

---

¹⁰⁴ Se rättshjälpslag (SFS 1996:1619).

¹⁰⁵ Ibid. 38 §.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Ibid. 6 §.

¹⁰⁸ Ibid. 7 §.

¹⁰⁹ Ibid. 8 §.

¹¹⁰ Ibid. 9 §.

¹¹¹ Se Prop. 1886/86:89 s. 68.

¹¹² Se Sverne Arvill (2017), lagkommentaren till 8 §.

mål där tvisten inte handlar om den sökandes vardagliga behov.¹¹³ Rättshjälpsnämnden beslutade exempelvis att avslå ansökan om rättshjälp i ett mål där den sökande vill häva köpet av en fritidsbåt. Den sökande hade betalat 90 000 kronor för fritidsbåten och domstolen ansåg att det inte var rimligt att staten stod för kostnaderna som det juridiska ombudet innebar.¹¹⁴ Den som beviljas rättshjälp får dessutom alltid betala den så kallade rättshjälpsavgiften själv. Rättshjälpsavgiften är beroende av vilken inkomst den som beviljas rättshjälp har. Den lägsta avgift som en sökande kan få betala är 2 % av ombudskostnaderna och den högsta avgift som en sökande kan få betala är 40 % av ombudskostnaderna.¹¹⁵

Rättshjälpslagen innebär att parter med bristande ekonomiskt kapital kan få ersättning för de kostnader som ett juridiskt ombud innebär. Den hjälp som erbjuds genom rättshjälpslagen är dock begränsad, dels eftersom endast personer som har en låg inkomst kan komma ifråga (det är inte osannolikt att även personer med ett ekonomiskt underlag som överstiger 260 000 kronor kan ha mycket svårt att betala för dyra juridiska ombud), dels eftersom rättshjälp i regel inte beviljas i mål som inte har med den ”rättssökandens vardagliga välfärd att göra”, dels eftersom den rättshjälpsavgift som den enskilda alltid får betala kan uppgå till ett relativt högt belopp och dels eftersom rättshjälp i regel inte beviljas i förenklade tvistemål.¹¹⁶

4.2.2.1.4 Möjlighet att få ersättning för rättegångskostnader från en försäkring

Om den enskilde har en hemförsäkring (eller någon annan försäkring) som erbjuder rättsskydd kan han eller hon ibland få ersättning för de kostnader som ett juridiskt ombud innebär från denna.¹¹⁷ Flertalet försäkringsbolag beviljar dock endast ersättning upp till ett visst belopp¹¹⁸ och den försäkrade måste i flera fall betala en relativt hög självrisk.¹¹⁹ Försäkringsbolaget Folksam ersätter exempelvis inte kostnader som överstiger 300 000 kronor, och den sökande måste betala 20 procent

---

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Se <http://www.rattshjalp.se/Domstolar/rattshjalp/rattshjalpslagen_praxis2.pdf> s. 11.

¹¹⁵ Se <<http://www.rattshjalpsmyndigheten.se/Vad-ar-rattshjalp/Ansokan-och-avgifter/>>.

¹¹⁶ Se Prop. 1886/86:89 s. 68.

¹¹⁷ Jmf <<https://www.lansforsakringar.se/stockholm/privat/forsakring/anmal-skada/rad-vid-skada/rattsskydd/>>; <https://www.folksam.se/media/S2940_tcm5-36048.pdf> s. 69.

¹¹⁸ Jmf <https://www.folksam.se/media/S2940_tcm5-36048.pdf> s. 71;

<<https://www.trygghansa.se/SiteCollectionDocuments/Privat/P00296.pdf>>, s. 54.

¹¹⁹ Ibid.

av kostnaderna i självrisk.¹²⁰ För en tvist där ombudskostnaderna uppgår till 100 000 kronor får den enskilde således betala 20 000 kronor i självrisk om den enskilde har en hemförsäkring hos försäkringsbolaget Folksam. Hos flertalet försäkringsbolag är det dessutom inte möjligt att få ersättning för kostnader som uppkommer i samband med förenklade tvistemål.¹²¹ Även möjligheten att få ersättning för de kostnader som ett juridiskt ombud innebär från en hemförsäkring är således begränsad.

4.2.2.2 Möjligheten att genom materiell processledning få hjälp från domstolen

Materiell processledning innebär i enkelhet att domstolen hjälper en part att utforma en talan som är så pass tydlig att domstolen har möjlighet att avgöra målet.¹²² Materiell processledning kan exempelvis bedrivas genom att domstolen vid en muntlig förberedelse ställer frågor till parterna om deras respektive talan. Syftet med den materiella processledningen är dels att klargöra vilka frågor som är tvistiga i målet och dels att klargöra vilka omständigheter och vilken bevisning som parterna vill åberopa.¹²³

I vilken utsträckning domstol har möjlighet att materiellt processleda parterna är omtvistat. I förarbeten till Rättegångsbalken anförs att materiell processledning kan användas för att minska effekterna av att en part saknar juridisk kunskap¹²⁴ men det konstateras också att materiell processledning inte får bedrivas på ett sådant sätt att det kan förväxlas med juridisk rådgivning.¹²⁵ I propositionen till lag om ändring i rättegångsbalken från 1971 framgår att materiell processledning ska ”bedrivas med försiktighet”¹²⁶ och av förarbeten till ändringar i rättegångsbalken från 1982 framgår att det är ”[...] naturligt att processledningen i princip inriktas på att ta reda på – i den mån det behövs – vad part vill i rättegången.”¹²⁷ samt att domaren bör

---

¹²⁰ Se <https://www.folksam.se/media/S2940_tcm5-36048.pdf> s. 71.

¹²¹ Jmf <https://www.folksam.se/media/S2940_tcm5-36048.pdf> s. 69; <<https://www.trygghansa.se/SiteCollectionDocuments/Privat/P00296.pdf>>, s. 50.

¹²² Se Rättegångsbalk (SFS 1942:740), 42 kap 8 § 2 st., 43 kap. 4 § 2 st.

¹²³ Jmf. Sundin (2016), lagkommentaren till 42 kap. 8 §.

¹²⁴ Se SOU 1982:26 s. 104.

¹²⁵ Ibid. s. 123.

¹²⁶ Se Prop. 1971:45 s. 102.

¹²⁷ Se SOU 1982:26 s. 120.

vara mycket försiktig när det gäller att fråga parterna om omständigheter som de nämnt under processen.¹²⁸ Lagstiftaren anför exempelvis att ett ingripande från domarens sida endast bör ske ”under förutsättning att det av särskild anledning ligger ytterst nära till hands att anta att parten i själva verket har för avsikt att åberopa en viss omständighet som rättsfaktum men av misstag inte gör det.”¹²⁹ Lagstiftaren konstaterar även att det bör krävas att partens vilja i någon mån kommer till uttryck innan domaren ställer frågor till parten.¹³⁰

Även i doktrin finns stöd för att materiell processledning endast kan tillåtas i den utsträckning det inte handlar om att ge råd till en av parterna angående hur han eller hon ska utforma sin talan.¹³¹ Att ställa frågor till en part för att försöka hjälpa han eller hon till insikt om rättigheter han eller hon inte är medveten om att han eller hon har synes således inte tillåtet.¹³²

Det står således klart att en domare inte får hjälpa en part att utforma en mer juridiskt gångbar talan. Möjligtvis kan domstolen, som Martin Sunnqvist har påpekat, använda ”[f]iktionen om att lagen anses vara känd bland allmänheten”¹³³ för att upplysa personer om deras rättigheter i enlighet med lagstiftningen. Sunnqvist konstaterar: ”[E]n upplysning om lagens innebörd är ’egentligen’ bara en upplysning om vad konsumenten redan känner till eller bör känna till.”¹³⁴ Att domaren är förhindrad från att fråga parten om han eller hon avser att framställa ett nytt yrkande eller om han eller hon avser att åberopa en ny omständighet i målet¹³⁵ innebär dock att den hjälp som parterna kan få från rätten är begränsad.

---

¹²⁸ Ibid. 125.

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Ibid. s. 123.

¹³¹ Se Westberg (2013) s. 335.

¹³² Jmf Brolin m. fl. (2016) s. 110.

¹³³ Se Sunnqvist (2010) s. 170.

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Se SOU 1982:26 s. 125.

4.3 Avslutande kommentar

Dispositionsprincipen innebär att personer som saknar kunskap om hur den rättsliga processen går till, vilka rättsliga möjligheter som står till buds och vilka omständigheter som är relevanta för den rättsliga prövningen har svårt att med framgång själva föra talan i domstol. För att på egen hand kunna föra talan krävs visst kulturellt kapital, och om den enskilde inte besitter detta kulturella kapital är möjligheterna att med framgång hävda sin rätt i ett domstolsförfarande små. Personer som saknar relevant kulturellt kapital men som har tillgång till ekonomiskt kapital kan få tillgång till det relevanta kulturella kapitalet genom att anlita ett juridiskt ombud. Personer som saknar tillräckligt ekonomiskt kapital kan under vissa omständigheter få tillgång till ett juridiskt ombud eftersom motparten, staten eller ett försäkringsbolag i vissa fall kan stå för kostnaderna, men möjligheterna är begränsade. Eftersom möjligheterna att få tillgång till ett juridiskt ombud är begränsade och eftersom domstolen inte har möjlighet att hjälpa en part att utforma en mer juridiskt gångbar talan måste dispositionsprincipen anses begränsa vissa personers möjlighet att nyttja rättssystemet.

5 Fyller dispositionsprincipen den funktion som den avses fylla?

5.1 Inledande kommentar

I tidigare avsnitt har vi klarlagt hur dispositionsprincipen tillämpas inom det svenska rättssystemet och hur dispositionsprincipen påverkar olika människors möjligheter att nyttja rättssystemet. Vi har även konstaterat att dispositionsprincipen begränsar vissa personers möjlighet att nyttja rättssystemet.

I den här delen av uppsatsen kommer vi att analysera om dispositionsprincipen kan anses fylla den funktion som den avses fylla inom det svenska rättssystemet eller inte. För att granska huruvida dispositionsprincipen är en ändamålsenlig princip måste vi först kartlägga de argument som anförs till stöd för dispositionsprincipens existens. När de argument som framförs till stöd för dispositionsprincipens existens kartlagts kan vi, med stöd av Bourdieus koncept, granska huruvida dispositionsprincipen kan anses fylla den funktion som den avses fylla inom det svenska rättssystemet eller inte.

Bestämmelsen i 17 kap. 3 § RB infördes genom 1942 års rättegångsbalk¹³⁶ och har sedan dess förblivit oförändrad. Bestämmelsen motiverades inte på ett särskilt omfattande sätt;¹³⁷ varken i propositionen till den nya lagen eller i den offentliga utredning som föregick propositionen anfördes utförliga motiv avseende bestämmelsen,¹³⁸ men i en offentlig utredning från 1926 anfördes motiv för dispositionsprincipens existens.¹³⁹ Lagstiftaren anförde att det finns risk för att domstolen förlorar sin opartiskhet, eller av parterna uppfattas ha förlorat sin opartiskhet, för det fall domaren lägger sig i utredningen av målet.¹⁴⁰

---

¹³⁶ Prop. 1941:5 s. 36.

¹³⁷ Se SOU 1941:7.

¹³⁸ *Ibis*. s. 405.

¹³⁹ Se SOU 1926/33 s. 12.

¹⁴⁰ *Ibid*.

I utredningen SOU 1982:26 ”Översyn av rättegångsbalken” diskuterades motiven avseende dispositionsprincipen indirekt till viss del, främst i det avsnitt som behandlar materiell processledning.¹⁴¹ Lagstiftaren förordar en begränsad materiell processledning – vilken innebär att dispositionsprincipen får fullt genomslag – och anför *processekonomiska hänsyn* och *domstols opartiskhet* – som argument för domstolens begränsade möjligheter att lägga sig i tvistemålsprocessen.¹⁴² Problematiken med att vissa parter har bristande förmåga att frambringa utredning eller framställa sina krav på ett juridiskt gångbart sätt noteras, men vikten av opartiskhet anses väga mycket tungt.¹⁴³

I praxis återfinns generellt en avsaknad av resonemang avseende motiven bakom dispositionsprincipen men i doktrin behandlas motiven till dispositionsprincipen på ett något mer omfattande sätt. Westberg behandlar den första delen av 17 kap. 3 § rättegångsbalken – det vill säga förbudet för domstol att meddela dom över ”annat eller mera än vad part i behörig ordning yrkat” ingående i *Domstols officialprövning*.¹⁴⁴ Westberg diskuterar motiven till lagstiftningen och urskiljer fyra olika ”klasser av motiv”.¹⁴⁵ De fyra olika klasser av motiv som Westberg urskiljer är ”parts materiella förfoganderätt, parts rättssäkerhet, processekonomiska hänsyn och domstols opartiskhet”.¹⁴⁶ Westberg hänför sig endast till det första ledet i dispositionsprincipen, men de argument som han för fram torde kunna göras gällande även avseende det andra ledet. Westberg behandlar dispositionsprincipen inte bara i *Domstols officialprövning* utan också i läroboken *Civilrättskipning*.¹⁴⁷ Där beskriver Westberg dispositionsprincipen som en nödvändig följd av parternas frihet att själva besluta om på vilket sätt de vill utforma sin talan.¹⁴⁸ Även Christer Thornefors framför att parternas materiella förfoganderätt är ett argument för dispositionsprincipens berättigande och konstaterar att dispositionsprincipen har sin grund i tanken att parterna ska ha samma möjligheter både inom och utanför rättssalen att själva besluta om sina angelägenheter.¹⁴⁹

---

¹⁴¹ Se SOU 1982:26 s. 101-137.

¹⁴² Ibid. s. 117-118, 125.

¹⁴³ Se SOU s. 1982:26 s. 115 ff.

¹⁴⁴ Se Westberg (1988) s. 88 – 100.

¹⁴⁵ Se Westberg (1988) s. 88.

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Se Westberg (2013).

¹⁴⁸ Ibid. s.146.

¹⁴⁹ Se Thornefors (2012), djupa lagkommentaren till 17 kap. 3 §.

Till stöd för dispositionsprincipens existens anför således att den gynnar parternas materiella förfoganderätt och rättssäkerheten inom rättssystemet samt att den främjar domstols opartiskhet och att den är positiv ur en processekonomisk synvinkel. De argument som anförts kommer nedan att diskuteras var för sig.

5.2 Parts materiella förfoganderätt

Avseende parts materiella förfoganderätt anför Westberg att den knyter an till den generella avtalsfriheten inom det dispositiva området. Avtalsfriheten tjäna generellt det syfte att den enskilda själv ska få avgöra på vilket sätt han eller hon vill tillvarata sina rättigheter, och vad som är bäst för honom eller henne i varje enskild situation.¹⁵⁰ Argumentet är att dispositionsprincipen ger parterna en generell rätt att själva besluta om i vilken mån och på vilket sätt de önskar tillvarata sina rättigheter – även inom ramen för en rättsprocess.

Även Christer Thornefors framför att parternas materiella förfoganderätt är ett argument för dispositionsprincipens berättigande. Eftersom parterna har möjlighet att besluta om på vilket sätt de vill hantera sina tvister innan de hanteras av domstol bör de ha samma möjligheter trots att domstol befattar sig med tvisten.¹⁵¹ Om domstol gavs möjlighet att gå utanför parternas yrkanden eller döma över omständigheter vilka parterna inte anför skulle parterna vid den tidpunkt de klev in i rättsprocess förlora rätten att själva besluta om hur tvisten ska hanteras. Westberg anför att dispositionsprincipen tillgodoser behovet för den enskilde att själv få välja på vilket sätt och i vilken mån han eller hon vill tillvarata sina intressen.¹⁵²

Det finns dock viss problematik när det gäller motivering av dispositionsprincipen genom hänvisning till parternas generella rätt att själva besluta på vilket sätt de önskar tillvarata sina rättigheter. Att en part ska ha rätt att själv besluta om på vilket sätt och i vilken mån han eller hon vill tillvarata sina rättigheter kan låta som en

---

¹⁵⁰ Se Westberg (1988) s. 89 f.

¹⁵¹ Se Thornefors (2012), djupa lagkommentaren till 17 kap. 3 §.

¹⁵² Se Westberg (1988) s. 89 f.

självklarhet – men frågan är om dispositionsprincipen verkligen ger alla parter den möjligheten? För att en part ska ha *möjlighet* att välja på vilket sätt och i vilken mån han eller hon vill tillvarata sina rättigheter krävs att han eller hon dels har kunskap om sina rättigheter, dels att han eller hon faktiskt har möjlighet att genom rättsprocessen tillvarata dem. Om vi återgår till fallet med Eva Martín Martín har vi svårt att hävda att dispositionsprincipen gav Eva Martín Martín en *rätt att välja* på vilket sätt och i vilken mån hon ville tillvarata sina rättigheter. Eva Martín Martín visste ju inte vilka rättigheter hon hade och dispositionsprincipen inverkade negativt på hennes möjligheter att tillvarata sina rättigheter.

Personer som saknar nödvändigt kulturellt och ekonomiskt kapital har, som konstaterats ovan, med anledning av dispositionsprincipen mycket svårt att tillvarata sina rättigheter inom ramen för en rättsprocess. För parter som *besitter* ekonomiskt eller relevant kulturellt kapital innebär dispositionsprincipen en möjlighet att själva besluta om på vilket sätt de vill tillvarata sina rättigheter – men för personer som saknar ekonomiskt eller relevant kulturellt kapital innebär dispositionsprincipen det motsatta. Att parterna själva genom dispositionsprincipen ges möjlighet att besluta om på vilket sätt och i vilken mån de vill tillvarata sina rättigheter är således en sanning med modifikation eftersom dispositionsprincipen innebär att parter som saknar relevant ekonomiskt och kulturellt kapital *fråntas* sina möjligheter att tillvarata sina rättigheter inom ramen för rättssystemet.

5.3 Parts rättsäkerhet

Westberg identifierar ”*parts rättsäkerhet*” som ett argument till stöd för dispositionsprincipens existens.¹⁵³ Westberg skiljer mellan materiell rättsäkerhet och formell rättsäkerhet¹⁵⁴ och avser med formell rättsäkerhet *förutsebarhet*. Han konstaterar att bestämmelsen om att domstol är bunden av parternas yrkanden i viss mån tillgodoser intresset av förutsebarhet eftersom parterna vet att ”domstolen inte kommer att sakpröva annan rättsföljd än den som han eller hans motpart yrkar”.¹⁵⁵

---

¹⁵³ Se Westberg (1988) s. 92.

¹⁵⁴ Ibid. 92-93.

¹⁵⁵ Ibid s. 92.

Materiell rättssäkerhet innebär, enligt Westberg att domen blir materiellt korrekt. Westberg anför att 17 kap. 3 § 1 p. rättegångsbalken kan ses som ett uttryck för att risken för att materiellt inkorrekta domar ökar för det fall domstolen tillåts gå utanför den ram som parterna satt för processen. Till stöd för påståendet anføres att parterna möjligtvis är mindre benägna att bidra med utredning i frågor som inte ryms inom partens yrkanden.¹⁵⁶ Påståendet kan dock till viss del ifrågasättas – inte minst med hänsyn till att parter som saknar ekonomiskt eller relevant kulturellt kapital kan vara omedvetna om vilken ram de själva satt för processen. Men det framstår också delvis som ogrundat att anta att parter skulle vara obenägna att bistå rätten med utredning av omständigheter som skulle kunna gynna deras sak. Parter som driver rättsprocess bör i de flesta fall önska vinna framgång i målet och det framstår därför inte som uteslutet att de skulle vara benägna att bistå rätten med utredning oavsett om de själva initierat utredningen eller inte.

Westberg anför också att dispositionsprincipen kan vara problematisk om ”en part i dispositiva tvistemål begränsat sakprövningen [...] och är omedveten om valets konsekvenser [...]”¹⁵⁷ och att det för det fallet att det kan diskuteras huruvida 17 kap. 3 § 1p. rättegångsbalken är ”en ändamålsenlig regel vad gäller rättssäkerhetssträvandena.”¹⁵⁸ Westbergs uttryckta oro över ändamålsenligheten vad gäller strävan efter materiellt korrekta domar måste anses klart befogad. Vi kan här återkomma till domen i ”bodelningstvisten”.¹⁵⁹ Som konstaterats ovan rev Högsta Domstolen upp hovrättens dom och återförvisade målet till hovrätten. För det fall vi utgår från att den bedömning som hovrätten gjorde avseende att skulden var hänförlig till båda makarna gemensamt var korrekt, innebar Högsta Domstolens dom att hovrätten var förhindrad från att meddela en dom som var materiellt korrekt. Hovrätten kan inte vägra att meddela dom och det enda alternativ som står till buds för hovrätten är således att konstatera att skulden är hänförlig till endast en av makarna. I mål av denna art inverkar dispositionsprincipen således mycket negativt på parternas materiella rättssäkerhet eftersom domstolen på grund av dispositionsprincipen *är förhindrad från* att meddela en materiellt korrekt dom.

---

¹⁵⁶ Ibid. s. 93

¹⁵⁷ Ibid. s. 94.

¹⁵⁸ Ibid.

¹⁵⁹ Se NJA 2004 N 56.

Eftersom dispositionsprincipen innebär att domstolen i vissa fall kommer att vara tvingad att döma på ett sätt som är materiellt icke korrekt kan dispositionsprincipen också inverka negativt på den formella rättssäkerheten. Formell rättssäkerhet i bemärkelsen *förutsebarhet* måste anses nära kopplad till materiell rättssäkerhet eftersom domar som är materiellt inkorrekta svårligen kan anses förutsebara. Om vi utgår från att hovrätten i ”bodelningstvisten” gjort en materiellt korrekt bedömning avseende skuldens hänförlighet till båda parterna gemensamt måste Högsta Domstolens dom anses innebära att hovrätten i princip måste singla slant för att avgöra vem av parterna skulden ska belasta. Ett sådant agerande måste anses innebära att förutsägbarheten minskar drastiskt eftersom frågan om vem som ”vinner” och vem som ”förlorar” snarast avgörs av en slump.

Det kan även konstateras att dispositionsprincipen endast kan anses innebära förutsebarhet i den bemärkelse att parterna vet att ”domstolen inte kommer att sakpröva annan rättsföljd än den som han eller hans motpart yrkar”¹⁶⁰ för det fall parterna är *medvetna om* att dispositionsprincipen existerar. Personer som saknar kulturellt och ekonomiskt kapital är inte nödvändigtvis medvetna om vare sig dispositionsprincipens existens eller effekterna av den och de har inte nödvändigtvis tillgång till ett juridiskt ombud vilket kan upplysa dem. Det är således inte nödvändigtvis så att parternas rättssäkerhet gynnas av dispositionsprincipen.

5.4 Processekonomiska hänsyn

Både lagstiftaren och Westberg identifierar ”processekonomiska hänsyn” som ett argument för dispositionsprincipens existens.¹⁶¹ Westberg anför att det måste anses mest processekonomiskt fördelaktigt att inte gå utanför den ram som parterna satt för tvisten¹⁶² och konstaterar bland annat att det föreligger en betydande risk för att ”parterna vållas onödiga kostnader för processen”¹⁶³ för det fall domstolen går

---

¹⁶⁰ Se Westberg (1988) s. 92.

¹⁶¹ Ibid. s. 94; SOU 1982:126 s. 118.

¹⁶² Se Westberg (1988) s. 94.

¹⁶³ Ibid.

utanför den ram som parterna satt. Enligt Westberg kan man utgå från att parternas yrkanden omfattar de ”möjligheter som finns till framgång i saken för hans del. Eftersom parten har det största intresset av att vinna målet, bör han regelmässigt ha prövat alla tänkbara yrkanden och före processen sorterat bort dem som inte alls kan komma i fråga.”¹⁶⁴

Men resonemanget går att ifrågasätta. Det finns anledning att här återkomma till målet med Eva Martín Martín. Personer – som likt Eva Martín Martín – saknar kunskap om vilka rättsliga möjligheter som står till buds och vilka rättsliga argument de skulle kunna framföra inom ramen för en rättsprocess kan knappast anses ”[...] regelmässigt ha prövat alla tänkbara yrkanden och före processen sorterat bort dem som inte alls kan komma i fråga.”¹⁶⁵ Personer som saknar relevant kulturellt och ekonomiskt kapital saknar kunskap om vilka möjligheter rättssystemet ger dem och de har inte nödvändigtvis tillgång till ett juridiskt ombud som kan upplysa dem. Parterna kan således långt ifrån i alla mål anses vållas onödiga kostnader för det fall domstolen skulle gå utanför den ram som parten satt – det är nämligen inte alls säkert att parten gjort ett medvetet val när han eller hon satt ramarna för processen.

För det fall domstolen håller sig inom den ram som parterna satt för processen finns risk för att parten – trots att han eller hon har materiellt rätt – förlorar målet på grund av att de yrkanden som framförts är bristfälliga eller på grund av att parten inte åberopat alla relevanta omständigheter. Vid ett sådant utfall har parten – fullständigt i onödan – drivit en rättsprocess som i vart fall kostat honom eller henne ansökningsavgiften till domstolen¹⁶⁶ och den nedlagda tiden. Sådana rättsprocesser kan knappast anses processekonomiskt fördelaktiga för parterna.

Westberg anför även att det med hänsyn till intresset av att begränsa statens kostnader genom att hålla nere domstolarnas arbetsbelastning finns anledning att begränsa domarens möjligheter att kliva utanför den ram som parterna satt.¹⁶⁷ Att

---

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Ibid.

¹⁶⁶ Se <<http://www.malmotingsratt.domstol.se/Fragor--svar/avgifter/>>.

¹⁶⁷ Se Westberg (1988) s. 94.

det är billigare för staten om domstolarna arbetar så lite som möjligt är naturligtvis sant – men det är inte heller nödvändigtvis ett gångbart argument. Absolut billigast för staten är naturligtvis att inte avgöra tvister över huvud taget!

Processekonomiska hänsyn är således inte nödvändigtvis ett gångbart argument till stöd för dispositionsprincipens existens.

5.5 Domstols opartiskhet

Både lagstiftaren och Westberg identifierar ”domstols opartiskhet” som ett argument för dispositionsprincipens existens¹⁶⁸ och både Westberg och lagstiftaren anför att dispositionsprincipen kan förhindra att domstolen dels agerar partiskt och dels upplevs agera partiskt av motparten.¹⁶⁹ Westberg anför bland annat att det finns risk för att domstolen förlorar sin ställning som opartisk för det fall den går utanför den ram för processen som parterna satt.¹⁷⁰ Westberg anför exempelvis avseende situationer då domaren på eget initiativ framför förslag till lösning av en tvist:

”Vid sådana domstolsinitiativ föreligger risk för att domaren låter dels ovidkommande hänsyn få betydelse vid bedömningen av saken, dels tillmäter vissa relevanta omständigheter större eller mindre vikt än vad de rätteligen har eller borde ha.”¹⁷¹

Lagstiftaren anför att det finns risk för att domstolen uppfattas som partisk för det fall domaren tillåts gå utanför den ram som parterna satt för processen. Bland annat anføres att det finns risk för att ”varje [...] form av aktivitet i sak från domarens sida [...]”¹⁷² kan innebära att domaren av motparten uppfattas som icke objektiv.¹⁷³

Som argument för dispositionsprincipen anføres således dels från Westbergs och dels från lagstiftarens sida att principen borgar för att domstolen varken agerar partiskt eller upplevs agera partiskt. Men argumentet kan möjligtvis ifrågasättas.

---

¹⁶⁸ Se Westberg (1988) s. 95-99.

¹⁶⁹ Ibid; SOU 1982:26 s. 117.

¹⁷⁰ Se Westberg (1988) s. 96.

¹⁷¹ Ibid. s. 97.

¹⁷² Se SOU 1982:26 s. 117.

¹⁷³ Ibid.

För att resonemanget avseende domstols opartiskhet ska vara gångbart krävs att principen *i sig* inte otillbörligen gynnar, alternativt upplevs otillbörligen gynna, en av parterna. Att domstolen med vetskap om att en av parterna har *materiellt rätt* – det vill säga en materiell rätt att erhålla något de önskar – ändå inte genom dom fastslår denna parts rätt på grund av att parten inte presenterat sitt yrkande på ett korrekt sätt kan uppfattas som – och måste anses vara – ett otillbörligt gynnande av en av parterna framför den andra. Dispositionsprincipen innebär *i sig* – på grund av sättet på vilket den påverkar vissa människors möjligheter att nyttja rättssystemet – att personer som saknar relevant kulturellt och ekonomiskt kapital missgynnas inom ramen för rättsprocessen. De parter som har ekonomiskt och kulturellt kapital *kommer* genom dispositionsprincipen att gynnas på bekostnad av de parter som saknar ekonomiskt och kulturellt kapital och dispositionsprincipen är således knappast en garant för domstols opartiskhet. Att dispositionsprincipen borgar för domstols opartiskhet är således inte nödvändigtvis sant i alla mål.

5.6 Avslutning

Till stöd för dispositionsprincipens existens anføres i doktrin och förarbeten att den gynnar parternas materiella förfoganderätt och rättssäkerheten inom rättssystemet samt att den främjar domstols opartiskhet och att den är positiv ur en processekonomisk synvinkel.

Att parterna själva genom dispositionsprincipen ges möjlighet att besluta om på vilket sätt och i vilken mån de vill tillvarata sina rättigheter är en sanning med modifikation eftersom dispositionsprincipen innebär att parter som saknar relevant ekonomiskt och kulturellt kapital delvis fräntas sina möjligheter att tillvarata sina rättigheter inom ramen för rättssystemet. Dispositionsprincipen kan inte heller nödvändigtvis anses gynna rättssäkerheten i alla mål eftersom den i vissa fall innebär att domstolen är tvingad att meddela materiellt inkorrekta domar. Dispositionsprincipen kan inte heller nödvändigtvis anses främja domstols opartiskhet i alla mål eftersom principen *i sig* innebär att vissa parter gynnas framför andra och principen är inte heller odelat positiv ur en processekonomisk synvinkel.

Dispositionsprincipen fyller således inte nödvändigtvis fullt ut den funktion som den avses fylla inom det svenska rättssystemet.

.

6 Avslutande kommentar

I denna uppsats har jag analyserat hur dispositionsprincipen påverkar människors möjligheter att nyttja rättssystemet och om dispositionsprincipen kan anses fylla den funktion som den avses fylla inom det svenska rättssystemet. Min slutsats är att dispositionsprincipen innebär att personer som saknar kulturellt och ekonomiskt kapital har sämre möjligheter att nyttja rättssystemet än de som besitter kulturellt och ekonomiskt kapital och att dispositionsprincipen inte fullt ut fyller den funktion som den avses fylla. Dispositionsprincipen innebär i realiteten att ekonomiskt eller kulturellt kapital är en förutsättning för att den enskilde genom rättssystemet ska kunna göra sin röst hörd och att vissa personer har sämre möjligheter att tillvarata sina rättigheter inom ramen för rättssystemet än andra.

Men varför finns dispositionsprincipen kvar trots att den till viss del begränsar vissa personers möjligheter att nyttja rättssystemet och trots att den inte nödvändigtvis fullt ut fyller den funktion den avses fylla inom det svenska rättssystemet? Det bör noteras att dispositionsprincipen är en del av den kontradiktoriska processen och att det naturligtvis inte enkom är dispositionsprincipen – utan principen i kombination med en rad andra rättsliga bestämmelser, exempelvis bestämmelserna om ersättning för rättegångskostnader – som innebär att vissa personer har sämre möjligheter att nyttja rättssystemet än andra. Att dispositionsprincipen inte fullt ut fyller den funktion som den avses fylla inom det svenska rättssystemet innebär inte heller att den inte över huvud taget fyller någon funktion. Dispositionsprincipen är således inte nödvändigtvis en fullständigt icke-ändamålsenlig bestämmelse.

Det måste dock anses stå klart att det civilprocessuella regelverket som helhet missgynnar personer vilka inte besitter ekonomiskt eller relevant kulturellt kapital, och att detta missgynnande till viss del anses acceptabelt inom det juridiska fältet. För det fall missgynnandet inte till någon del hade ansetts acceptabelt hade inte det civilprocessuella regelverket kunnat existera i nuvarande form.

Kanske kan vi – genom att använda Bourdieus teorier och koncept försöka förstå varför rätten ser ut som den gör. Bourdieus teorier kan hjälpa oss att förstå hur olika

föreställningar reproduceras inom olika sociala kontexter. Vi kan återvända till den artikel författad av Pierre Bourdieu som nämndes i inledningen av denna uppsats. I artikeln skriver Bourdieu om hur föreställningar och sätt att tänka på reproduceras inom det juridiska fältet genom de juridiska källor som varje generation jurister tar del av.¹⁷⁴ Bourdieu beskriver “[...] a minimal mastery of the legal resources amassed by successive generations, that is, the canon of texts and modes of thinking, of expression, and of action in which such a canon is reproduced and which reproduce it”¹⁷⁵ som en del av varje jurists inträdesbiljett till det juridiska fältet.¹⁷⁶

Dispositionsprincipen presenteras och reflekteras kring i all den rättsliga doktrin som utgör kanon inom det civilprocessuella området – och konsensus inom den juridiska världen synes råda om att dispositionsprincipen fyller en viktig funktion inom den svenska civilprocessen. Bland annat Christer Thorefors beskriver dispositionsprincipen som ”ett centralstadgande i RB och för all civilprocess.”¹⁷⁷ De texter, i vilka argument till stöd för dispositionsprincipens existens anförs, utgör några av de mest centrala texterna inom det svenska civilprocessuella området. Det är med andra ord texter som i princip alla som studerar svensk civilprocess läser. Juristutbildningen formar, liksom alla andra erfarenheter, vårt habitus och uppfattningen om dispositionsprincipens berättigade existens blir därför del av alla juristers habitus. Vårt habitus formar oss och påverkar hur vi ser på omvärlden och således också hur vi ser på det juridiska systemet. Vi kan återgå till liknelsen mellan vårt habitus och ett par osynliga glasögon. Våra glasögon medför inte att vi är förhindrade från att agera på ett specifikt sätt men våra linser påverkar vilka möjligheter vi uppfattar. Vad vi ser påverkar i sin tur vilka val vi har möjlighet att göra, och således också vilka val vi gör. Föreställningen om dispositionsprincipens berättigade existens reproduceras inom det juridiska fältet och utgör en sorts inlärd, dock djupt rotad och inte nödvändigtvis medveten, föreställning vilken delas strukturellt av alla som verkar inom det juridiska fältet. Juristernas gemensamma habitus konstruerar också den juridiska doxan då föreställningar strukturellt

---

¹⁷⁴ Se Bourdieu (1986) s. 820.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Ibid.

¹⁷⁷ Se Thorefors (2012), djupa lagkommentaren till 17 kap. 3 §.

konstrueras som givna inom fältet. I det doxiska tillståndet upplevs det rådande tillståndet som ett naturligt tillstånd, vilket inte ifrågasätts. Att vissa personer har sämre möjligheter än andra att nyttja rättssystemet framstår möjligtvis som givet, och dispositionsprincipens existens ifrågasätts således inte nödvändigtvis inom det juridiska fältet.

Vidare studier angående hur effekterna av dispositionsprincipen skulle kunna mildras är naturligtvis mycket intressanta. Det finns en rad möjliga åtgärder som skulle kunna innebära bättre möjligheter för vissa personer att nyttja rättssystemet. Den kontradiktoriska processen innebär att domstolen har begränsade möjligheter att ”söka sanningen” eftersom grundtanken är att parterna ska driva processen. En intressant fråga är dock hur den svenska civilprocessuella regleringen kan utvecklats så att personer som saknar ekonomiskt och relevant kulturellt kapital får bättre möjligheter att nyttja rättssystemet. Ett alternativ är naturligtvis att slopa dispositionsprincipen fullständigt och övergå till en mer inkvisitorisk process. Ett annat alternativ skulle kunna vara att utöka domarnas befogenheter att utreda mål på ett mer omfattande sätt och att utöka domares möjligheter att materiellt processleda parterna. Vidare studier skulle kunna belysa eventuella fördelar med en övergång till en mer inkvisitorisk process.

Att utöka möjligheten för den enskilde att erhålla rättshjälp, eller att ändra reglerna för i vilken mån och på vilket sätt enskilda kan få ersättning för rättegångskostnader från motparten skulle också kunna mildra effekterna av dispositionsprincipen. Om staten ska stå för en större del av kostnaderna ökar dock naturligtvis statens utgifter och det är inte nödvändigtvis optimalt att placera kostnaderna för juridiska ombud på staten. Om en rättsprocess inte är förknippad med några kostnader ökar naturligtvis incitamenten att driva meningslösa rättsprocesser. Vidare studier skulle kunna belysa eventuella fördelar med att förändra reglerna avseende rättegångskostnader.

Ett tredje alternativ skulle kunna vara ett tvåstegsförfarande i vilket tvisten först utreds av en domare och sedan prövas av en annan domare. Med ett sådant tvåstegsförfarande skulle den problematik som följer med den inkvisitoriska processen avseende parternas eventuellt bristande tilltro till domarens opartiskhet

begränsas. Ett sådant förfarande skulle dock naturligtvis vara kostsamt och komplicerat och intresset av att få en snabb lösning av rättsliga tvister skulle sannolikt i viss mån förbises.

Med hjälp av Bourdieus sociologiska teorier är det även intressant att granska andra rättsliga konstruktioner. Det kan ge oss ytterligare insikt i hur rättssystemet fungerar och vilket genomslag olika rättsliga regler kan tänkas få i praktiken. Vidare studier på området skulle exempelvis kunna behandla andra centrala civilprocessuella regler, exempelvis reglerna om ändring av talan eller principer utmejslade i praxis avseende bevisbördans placering.

För att betona vikten av fortsatta studier avseende dispositionsprincipen och det kontradiktoriska förfarandets effekter när det gäller enskildas möjligheter att nyttja rättssystemet finns slutligen anledning att återknyta till det citat som inledde denna uppsats. Bourdieu beskriver separationen mellan lekmän och professionella och mellan ”*judgments based upon the law and naive intuitions of fairness*”¹⁷⁸ och konstaterar följande.

*“The result of this separation is that the system of juridical norms seems (both to those who impose them and even to those upon whom they are imposed) totally independent of the power relations which such a system sustains and legitimizes.”*¹⁷⁹

Ingen, vare sig inom eller utom det juridiska fältet, uppfattar nödvändigtvis rättssystemet som ett orättvist system – inom vilket vissa personer har större möjligheter att göra sina röster hörda än andra – men det innebär inte att rättssystemet inte är just *orättvist*. För personer som saknar ekonomiskt eller relevant kulturellt kapital är rättssystemet inte nödvändigtvis något mer än en samling institutioner som de svårligen kan nyttja.

---

¹⁷⁸ Se Bourdieu (1986) s. 817.

¹⁷⁹ Ibid.

Källförteckning

Offentligt tryck

- Prop. 1941:5 *Kungl. Maj:ts proposition med förslag till rättegångsbalk*
- SOU 1941:7 *Förslag till rättegångsbalk*
- Prop. 1971:45 *Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag om ändring i rättegångsbalken, m.m*
- SOU 1982:26 *Översyn av rättegångsbalken 1*
- Prop. 1886/86:89 *Om ett reformerat tingsrättsförfarande*

Litteratur

- Bourdieu, Pierre, *Outline of a theory of practice*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1977.
- Bourdieu, Pierre, *Distinction: a social critique of the judgement of taste*, [New ed.], Routledge, London, 1984.
- Bourdieu, Pierre, *The Force of Law: Toward a Sociology of the Juridical Field*. I: *Hastings Law Journal* 1986-1987 s. 805-853.
- Bourdieu, Pierre, *In other words: essays towards a reflexive sociology*, Stanford University Press, Stanford, Calif., 1990.
- Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc J. D., *An invitation to reflexive sociology*, Univ. of Chicago Press, Chicago, 1992.
- Bourdieu, Pierre, *Pascalian meditations*, Polity Press, Cambridge, 2000.
- Brolin, Thore, *Tvistemålsprocessen. 1, en handledning för förberedelsen, 5.*, [rev.] uppl., Wolters Kluwer, Stockholm, 2016.

Grenfell, Michael (red.), *Pierre Bourdieu [Elektronisk resurs] : key concepts*, 2nd ed., Routledge, Abingdon, 2014.

Larsson, Sven, "Om återopande Några kommentarer till en avhandling". I: *Svensk Juristtidning*, 1967 nr. 11.

Ritzer, George, *Sociological theory*, 8. ed., McGraw-Hill, Boston, 2010

Wacquant, Loic J. D, *Towards a Reflexive Sociology: A workshop with Pierre Bourdieu*. I: *Sociological Theory* vol. 7, nr. 1 1989 s. 26-63.

Westberg, Peter, *Domstols officialprövning: en civilprocessuell studie i anslutning till RB 17:3 p 1*, Juristförl., Diss. Lund: Univ., Lund, 1988.

Westberg, Peter, *Anskaffning av bevisning i dispositiva tvistemål*, 1. uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2010.

Westberg, Peter, *Civilrättskipning*, 2., rev. och utök. uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2013.

Sunnqvist, Martin, *Allmän domstols officialprövning, materiella processledning och upplysande verksamhet i konsumenttvister*. I: *Juridisk Tidskrift* 2010-11 nr. 1 s. 162-170.

Elektroniska källor

Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado: "Ley 1/2000, de 7 de enero, de Enjuiciamiento Civil",

Consolidada, 2000-01-08, <<https://www.boe.es/buscar/pdf/2000/BOE-A-2000-323-consolidado.pdf>>, besökt 2018-05-19.

The American Law Institute and UNIDROIT: "ALI / UNIDROIT Principles of Transnational Civil Procedure", 2006, <<https://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/ali-unidroitprinciples-e.pdf>>, besökt 2018-05-20.

Domstolsverket: "Rättshjälpslagen (1996:1619) - Sammanställning av intressant praxis", version 2, 2001-09,

<http://www.rattshjalp.se/Domstolar/rattshjalp/rattshjalpslagen_praxis2.pdf>, besökt 2018-05-22.

Fitger, Peter m.fl.: ”Rättegångsbalken (1942:740)”, Zeteo, 2017-12-05, <https://zeteo-nj-se.ludwig.lub.lu.se/document/rbkomm_rbkavd2_s1_s8_s4?anchor=xrbkommq1942q740_17_kap_3_px>, besökt 2018-05-22.

Folksam: ”Försäkringsvillkor Hem och villa”, 2017-01-01 <https://www.folksam.se/media/S2940_tcm5-36048.pdf>, besökt 2018-05-17.

Länsförsäkringar Stockholm: ”Med vår rättsskyddsförsäkring kan du få hjälp om du hamnat i en rättstvist”, Rättsskydd, <<https://www.lansforsakringar.se/stockholm/privat/forsakring/anmal-skada/rad-vid-skada/rattsskydd/>>, besökt 2018-04-20.

Malmö Tingsrätt: ”Ansökningsavgifter”, Frågor & Svar, 2018-01-15, <<http://www.malmotingsratt.domstol.se/Fragor--svar/avgifter/>>, besökt 2018-05-13.

Regeringskansliet: “The Swedish Code of Judicial Procedure”, 1998, <<http://www.regeringen.se/49bb67/contentassets/5503f73d320b4de5bb521dd7ee07500a/the-swedish-code-of-judicial-procedure>>, besökt 2018-04-18.

Rättshjälpsmyndigheten: “Ansökan och avgifter”, Vad är rättshjälp?, 2015-03-10, <<http://www.rattshjalpsmyndigheten.se/Vad-ar-rattshjalp/Ansokan-och-avgifter/>>, besökt 2018-05-15.

Statistiska Centralbyrån: “Prisbasbeloppet för år 2018”, Hitta Statistik, 2017-07-13 kl. 09.30 <<http://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/priser-och-konsumtion/konsumentprisindex/konsumentprisindex-kpi/pong/statistiknyhet/prisbasbeloppet-for-ar-2018/>>, besökt 2018-04-26.

Sundin, Bertil: ”Rättegångsbalk (1942:740) lagkommentar”, Karnov, 2016-09-01, <<https://pro-karnovgroup-se.ludwig.lub.lu.se/document/527328/1>>, besökt 2018-05-03.

Sverne Arvill, Ebba ”Rättshjälpslag (1996:1619) lagkommentar”, Karnov, 2017-07-01, <https://pro-karnovgroup-se.ludwig.lub.lu.se/document/530148/1#SFS1996-1619_N20>, besökt 2018-05-03

Thornefors, Christer: ”Rättegångsbalk (1942:740) lagkommentar”, Karnov, 2012-07-01, <<https://pro-karnovgroup-se.ludwig.lub.lu.se/document/527328/1>>, besökt 2018-05-15.

Trygg Hansa: ”Boendeförsäkring” Försäkringsvillkor, 2018-02-01, <<https://www.trygghansa.se/SiteCollectionDocuments/Privat/P00296.pdf>>, besökt 2018-04-20.

Rättsfallsförteckning

Mål från EU-domstolen

C-227/08 *Eva Martín Martín mot EDP Editores SL*, ECLI:EU:C:2009:792.

C-147/16, *Karel de Grote – Hogeschool Katholieke Hogeschool Antwerpen VZW mot Susan Romy Jozef Kuijpers*, ECLI:EU:C:2018:320.

Mål från Högsta Domstolen

NJA II 1943 s. 204.

NJA 1980 s. 352.

NJA 1993 s. 13.

NJA 1996 s. 62.

NJA 2004 N 56.